

Napút-füzetek

75.

Hamvazószerda

T. S. Eliot versei
Ormay Tom fordításában

Bevezetés

Mint ismert, Thomas Stearns Eliot 1888. szeptember 26-án az Egyesült Államokban született, ott is nőtt fel. Később a Harvardról a párizsi Sorbonne-ra került, majd Oxfordban fejezte be filozófiai tanulmányait. Végül is Angliában telepedett le. Az egész élete megtérés volt, vagy fordulás, pálfordulás, amint mondta, visszatért ősei földjére. Ugyanakkor, ahogyan a fordulás lehetetlenségét megélte, nagyon örült, amikor az Egyesült Államokban is elismerést nyert. 1948-ban megkapta az irodalmi Nobel-díjat, és 1965. január 4-én halt meg Londonban.

Eliot egyrészt elég sok magyarázatot fűzött verseihez a nagyfokú érdeklődés keresttüzeiben, de ugyanakkor azt is mondta, hogy a költőnek nem dolga, hogy a verseit magyarázza. Gondolom, a fordítónak inkább dolga ez, egyrészt mert költeményeket műfordítani gyakorlatilag lehetetlen, és a lelkesedés rá az egyetlen kifogás, másrészt mert a szimbolista-szürrealista formák miatt Eliot verseit érdemes és élvezet kutatni, sőt szükséges, ha más nyelvre akarjuk áttenni azokat.

Eliot a nyugati kultúra tengerében ír. Soraiban visszhangzanak a korábbi szerzők művei, amelyek közvetlenül vagy közvetve hatottak mindnyájunk életére. Ahogyan ő maga írta 1918-ban: "A large part of any poet's 'inspiration' must come from his reading and from his knowledge of history" – „Akármelyik költő 'inspirációjának' nagy része olvasottságából és történelmi ismereteiből kell hogy jöjjön.” Így a szimbolista prezentációt valamilyen szinten magunkénak érezzük akkor is, amikor az eredetet nem vagyunk képesek tudatosan azonosítani. A fordításhoz persze szükség volt a tudatos azonosításra, bár erre maga Eliot sem volt mindig képes, amint az több interjúból is kiderül.

Így a *Hamvazószerda* egyrészt klasszikus, amennyiben az irodalmi hagyományokból veszi sorait vagy azoknak közeli tartalmát, másrészt azonban modern, formájában szürrealista és szimbolista, korának élenjáró mozgalmai szerint. Ez utóbbit biztosították Poundhoz, Monroe-hoz, Aikenhez fűződő kapcsolatai.

Robert Gravesnek, aki sokáig a költészet professzora volt Oxfordban, problémája volt Eliottal a fenti ellentmondás miatt. Graves maga ismert költő volt és klasszikus stílusban írt. Nem értette, hogy ugyanaz az Eliot, aki olyan jól alkalmazza Donne-t, Shakespeare-t és Dantét, képes leírni azt az egyáltalán nem klasszikus jellegű sort is, hogy: "I have measured out my life with coffee spoons": „Kávéskanállal mértem ki az életem.” Amire Graves bosszankodva megjegyzi: "so what?": „na és?” Mintha azt kérdezné: hol itt a költészet?

Eliot ezekben a versekben a biblia régi, James-változatát alkalmazza, mert az: „költőileg szép” volt. Amikor a modern "revised standard" biblia elkészült, nagyon csalódott, különösen St. Pál angol változatában, de ugyanakkor megértő is volt, amikor azt mondta: "Paul was a difficult writer": „Pál nehéz író volt.” Ennek megfelelően én a magyar biblia Károli-fordítására hivatkozom, kivéve, amikor olyan szót kell használni, ami máshol is megjelenik a versben, és fontos a következetesség.

Eliot eredetiben ismerte Dantét, és egyetemista éve alatt kedvenc olvasmánya volt, így saját fordításait használja. Én a Babits-fordítást veszem alapul, amely nagyon szép és többnyire alkalmazható.

1956 után Angliában fejeztem be tanulmányaimat. Mivelhogy ott éltem, ahol nem tankönyvben találkozok az ember az angol nyelvvel, hanem beszél mindennap, ha kell, ha nem, az 1960-as években már kezdtem nemcsak tudni, de érezni is a nyelvet. Ekkor feltűnt, hogy sok angol versnek van szép magyar nyelvű fordítása, akár kiváló költőktől, de ezek a fordítások többnyire nem pontosak, és az eredeti vers hangulatát sem adják vissza. Valamikor ettől kezdve, akkor éreztem, hogy egy angol verset igazán magamévá tettem, amikor sikerült saját megelégedésemre magyarra fordítani. Angliában, amikor Eliotot fordítottam, nem volt meg az *Isteni színjáték* Babits-fordítása, így csak lefordítottam az Eliot-versben az angol fordítás sorait. Miután hazatelepedtem 2000-ben, ezeket a sorokat korrigáltam.

Eliot-verseket mások is fordítottak magyar nyelvre, és szinte elkerülhetetlen, hogy egyes sorok ne ugyanúgy jelenjenek meg, mint másoknál. Mentségemre szóljon, hogy amikor ezeken a verseken dolgoztam, a korábbi magyar fordításokat szándékosan elkerültem.

A közelmúltban Eliot azt a kritikát kapta, hogy modernizmusuk, Joyce-szal és Virginia Woolffal együtt, tulajdonképpen a 20. század elején megindult tömegkultúrára való rémült reakció volt. Maga Eliot így írt: "the forces of deterioration are a large crawling mass, and the focus of development half a dozen men" – „a romlás erői nagy csúszó-mászó tömeg, és a haladás fókusza fél tucat ember”.

Eliot nem könnyű olvasmány, de ahogy Ezra Pound írta 1969-ben: "The more we know Eliot the better" – „Minél jobban ismerjük Eliotot, annál jobb.” Ezzel együtt Eliot hatása a világirodalomra számottevő. A háború felé közeledő Európában, majd az első világháborút követő 1920-as években a fő kérdés az életben maradt fiatal nemzedék számára az volt, hogyan élhetnek tovább. A fiatalokat foglalkoztató érzések, gondolatok a lírában legtökéletesebben T. S. Eliot verseiben fejeződtek ki. A megszokott világ szétesett, ennek szimbólumaként töredéksorozatokat formál T. S. Eliot lírája. Szürrealizmusának erejét úgy fogadták, mint kontemplatív rendellenességen keresztül az új rend keresését. A Joseph Conrad *Lord Jim*-jében kifejeződő gondolat szerint a tenger pusztító erejét úgy éljük túl, hogy belevetjük magunkat. Új irányzatok és új rend keresése a mai napig kultúránk egyik központi kérdése. Stephen Spender írta Eliotról, hogy Ezra Pound kivételével: "He was more inimitable than any other modern poet (...) yet more could be learned from his theory and practice than from any other writer. This man who seemed so unapproachable was the most approached by younger poets—and the most helpful to them—of any poet of his generation" – „Utánozhatatlanabbnak tűnt, mint bármelyik másik modern költő (...) mégis többet lehetett tanulni elméletéből és gyakorlatából, mint akármelyik írótól. Ezt az embert, aki annyira megközelíthetetlennek látszott, mégis a legjobban a fiatalabb költők közelítették meg – és a legjobban segítette őket – korának költői közül.” Hamvazószerdával Eliot fordult úgy is, hogy írásaiban konzervatív és vallásos motívumok jelentek meg, de amint írta, az új fordulat nem jelentette a régebbi gondolatoktól való elfordulást. Inkább

tartalmilag gazdagodott, és valamiféle szintézist keresett, amelyben újra értelmet nyer a világ.

A 20. század töredezettsége talán nagyobb mértékben jelent meg Magyarországon, mint sok más nyugati országban. A Birodalom szétesése után a náciizmus, majd a szocializmus biztosította, hogy a múlt rendjéből nem sok maradt. Az utóbbi huszonegy év változásai ismét lehetővé teszik a Nyugat felé fordulást, nem azért, mintha ott mindent megoldottak volna, de mert további fejlődésünk egyetlen lehetőségét mégis Európa felé kereshetjük. Ennek a Nyugat felé fordulásnak fontos része, hogy jobban megismerkedjünk a nyugati kultúrával, és ily módon mélyebben részévé váljunk.

Ormay Tom

Morning at the Window

They are rattling breakfast plates in basement kitchens,
And along the trampled edges of the street
I am aware of damp souls of housemaids
Sprouting despondently at area gates.

Brown waves of fog toss up to me
Twisted faces from the bottom of the street,
And tear from a passer-by with muddy skirts
An aimless smile that hovers in the air
And vanishes along the level of the roofs.

1917

Reggel az ablaknál

Reggelis tálak zörögnek lenn a konyhán,
És a lejárt útszegélyek mentén
Tudom cselédek nyirkos szellemét,
Ernyedten nyújtózva kiskapuknál.

Barna hullámú köd szökik felém,
Ferde arcok az utca fenekéről,
Egy átmenőtől könny, sáros szoknyában,
Céltalan mosoly, amely lebeg a légben
És eltűnik a tetők peremén.

1917

The Love Song of J. Alfred Prufrock

*S'io credese che mia risposta fosse
A persona che mai tornasse al mondo,
Questa fiamma staria senza piu scosse.
Ma perciocche giammai di questo fondo
Non torno vivo alcun, s'i'odo il vero,
Senza tema d'infamia ti rispondo.*

Let us go, then, you and I,
When the evening is spread out against the sky
Like a patient etherised upon a table;
Let us go, through certain half-deserted streets,
The muttering retreats
Of restless nights in one-night cheap hotels
And sawdust restaurants with oyster-shells:
Streets that follow like a tedious argument
Of insidious intent
To lead you to an overwhelming question...
Oh, do not ask, 'What is it?'
Let us go and make our visit.

In the room the women came and go
Talking of Michelangelo.

The yellow fog that rubs its back upon the window-panes,
The yellow smoke that rubs its muzzle on the window-panes
Licked its tongue into the corners of the evening,
Lingered upon the pools that stand in drains,
Let fall upon its back the soot that falls from chimneys,
Slipped by the terrace, made a sudden leap,
And seeing that it was a soft October night,
Curled once about the house, and fell asleep.

And indeed there will be time
For the yellow smoke that slides along the street
Rubbing its back upon the window-panes;
There will be time, there will be time
To prepare a face to meet the faces that you meet;
There will be time to murder and create,
And time for all the works and days of hands
That lift and drop a question on your plate;
Time for you and time for me,
And time yet for a hundred indecisions,
And for a hundred visions and revisions,
Before the taking of a toast and tea.

J. Alfred Prufrock szerelmes éneke

*S'io credese che mia risposta fosse
A persona che mai tornasse al mondo,
Questa fiamma staria senza piu scosse.
Ma perciocche giammai di questo fondo
Non torno vivo alcun, s'i'odo il vero,
Senza tema d'infamia ti rispondo.*

Akkor hát menjünk, te meg én,
Amikor az este kiterült az ég mellén,
Mint a beteg, felételezve az asztalra.
Menjünk, holmi félhagyott utcákon át,
Az egy-éjszakás szállodák
Nyugtalan éjnek sustorgásain
És talponállók kagylóhéjain:
Utcákon, melyek gyanús szándékú
Túl nehéz, hosszú érveknek
Kérdése felé vezetnek...
Oh, meg ne kérdezd, „hova?”
Menjünk, látogassunk oda.

10

A szobában a nőké a szó,
Témájuk Michelangelo.

A sárga köd, mely hátát dörzsöli az ablakszélhez,
A sárga füst, mely pofáját dörzsöli az ablakszélhez,
Bedugta nyelvét az est sarkaiba,
Lebegett a csatornák pocsolyái felett,
Hagyta a kéményből hulló kormot hátára hullani,
Besurrant a teraszon, nagyot szökkent
És látván a könnyű októberi éjt,
A házköré csavarodva elaludt.

20

És valóban, lesz majd idő
A sárga ködnek, mely átsurran az utcán,
Hátát dörzsölve az ablakszélhez,
Lesz majd idő, lesz majd idő,
Arcot ölteni az arcokhoz, akiket látsz talán,
Lesz majd idő ölni és alkotni,
És idő a napi munkához, kezeknek,
Amelyek tányérodra kérdést vetnek és emelnek,
Idő neked és idő nekem,
És száz határozatlansághoz még idő,
És százszor vizsgálatot és felülvizsgálatot tevő,
Mielőtt még a süteményt megeszem.

30

In the room the women came and go
Talking of Michelangelo.

And indeed there will be time
To wonder, 'Do I dare?' and, 'Do I dare?'

Time to turn back and descend the stair,
With a bald spot in the middle of my hair –
[They will say: 'How his hair is growing thin!']
My morning coat, my collar mounting firmly to the chin,
My necktie rich and modest, but asserted by a simple pin –
[They will say: 'But how his arms and legs are thin!']
Do I dare
Disturb the universe?
In a minute there is time
For decisions and revisions which a minute will reverse.

For I have known them already, known them all –
Have known the evenings, mornings, afternoons,
I have measured out my life with coffee spoons;
I know the voices dying with a dying fall
Beneath the music from a farther room.
So how should I presume?

And I have known the eyes already, known them all –
The eyes that fix you in a formulated phrase,
And when I am formulated, sprawling on a pin,
When I am pinned and wriggling on the wall,
Then how should I begin
To spit out all the butt-ends of my days and ways?
And how should I presume?

And I have known the arms already, known them all –
Arms that are braceleted and white and bare
[But in the lamplight, downed with light brown hair!]
Is it perfume from a dress
That makes me so digress?
Arms that lie along a table, or wrap about a shawl.
And should I then presume?
And how should I begin?

.....

Shall I say, I have gone at dusk through narrow streets
And watched the smoke that rises from the pipes
Of lonely men in shirt-sleeves, leaning out of the windows? ...

A szobában a nőké a szó,
Témájuk Michelangelo.

És valóban, lesz majd idő
Töprengésre, Merjek-e? és Merjek-e?

40 Visszafordulni a lépcsőn és menjek-e...
Kopasz folt, ahol a fejem teteje –
(Majd azt mondják: „Hogy ritkul a haja!”)
Az öltönyöm, gallérom kemény vonala...
Nyakkendőm színdús, de szerény, egyszerű túél fogva –
(Majd azt mondják: „Milyen vékony a karja, a lába!”)
Merjem-e
Megzavarni a mindenséget?
Egyetlen pillanatban van idő
Döntésre, újradöntésre, amelyet egy pillanat visszavet.

50 Mert már ismerem mind, ismerem mind –
Az estét, a reggelt, a délutánt ismerem,
Kávéskanállal mértem ki az életem;
Ismerem a mély halállal haló hangokat,
A távoli szobából szálló zene alatt.
Így hogyan is merhetnék?

60 És már ismerem a szemeket, ismerem mind –
A szemeket, amelyek megformált mondatba zárnak,
És amikor meg vagyok formálva, tűre csavarva,
Amikor feltűztek a falra és vonaglok,
Akkor hogyan kezdhethném
Kiköpní napjaim, dolgaim csikkjeit?
És hogyan is merhetnék?

És már ismerem a karokat, ismerem mind –
A karkötős, fehér és csupasz karokat
(De a lámpafényben világosbarna hajjal takarva!)
Talán a parfüm a ruhákból,
Ami így eltérít a témától?
Asztalon fekvő karokat, vagy sálba burkolva,
És akkor merhetnék?
És hogyan kezdeném?

.....

70 Mondhatnám, hogy hajnalban keskeny utcákon jártam
És néztem a füstöt, pipákból szállót,
Magányos embereket ingujjban, ablakból kihajolva?...

I should have been a pair of ragged claws
Scuttling across the floors of silent seas.

.....

And the afternoon, the evening, sleeps so peacefully!
Smoothed by long fingers,
Asleep... tired... or it malingers,
Stretched on the floor, here beside you and me.
Should I, after a tea and cakes and ices,
Have the strength to force the moment to its crisis?
But though I have wept and fasted, wept and prayed,
Though I have seen my head [grown slightly bald] brought in upon a platter,
I am no prophet – and here's no great matter;
I have seen the moment of my greatness flicker,
And I have seen the eternal Footman hold my coat, and snicker,
And in short, I was afraid.

And would it have been worth it, after all,
After the cups, the marmalade, the tea,
Among the porcelain, among some talk of you and me,
Would it have been worth while,
To have bitten off the matter with a smile,
To have squeezed the universe into a ball
To roll it toward some overwhelming question,
To say: 'I am Lazarus, come from the dead,
Come back to tell you all, I shall tell you all' –
If one, settling a pillow by her head,
Should say: 'That is not what I meant at all.
That is not it, at all.'

And would it have been worth it, after all,
Would it have been worth while,
After the sunsets and the dooryards and the sprinkled streets,
After the novels, after the teacups, after the skirts that trail along the floor –
And this, and so much more? –
Is it impossible to say just what I mean!
But as if a magic lantern threw the nerves in patterns on a screen:
Would it have been worth while
If one, settling on a pillow or throwing off a shawl,
And turning toward the window, should say:
'That is not it at all,
That is not what I meant, at all.'

.....

Lettem volna rák kemény ollója
Néma tengerek padlóján kaszálva.

.....

80 És a délután, az este, oly békésen alszik!
Hosszú ujjaktól simítva,
Alvón... fáradtan... vagy csak csinálja,
Padlón kinyújtózva, itt, veled és mellettem.
Vehetném, tea, sütemény és fagyalt után,
A bátorságot és végre kimondanám?
Mert én ugyan könnyeztem, imádkoztam, könnyeztem, böjtöltem,
Én ugyan láttam a fejem (lassan kopaszodva) amint hozták tálcán,
Nem vagyok próféta, nagy dolgok sincsenek tán;
Láttam, amint dicsőségem pillanata pislog,
És láttam az örök Inast, kabátomat fogva, amint kuncog,
És egyszóval: féltem.

90 És megérte volna, végül is,
A csészék, a lekvár, a tea után,
A porcelánok között, rólam és rólad a sok beszéd után,
Megérte volna
Félbe harapni a szót mosolyogva,
Belecsavarni a világot egy gombolyagba
És valami túl nagy kérdés felé gurítva
Azt mondani: Lázár vagyok, a halálból
Visszajöttem elmondani, mindnyájatoknak el fogom mondani –
Ha az egyik, párnáját igazítva,
Mondaná: 'Nem erről beszélek egyáltalán.
Nem erről, egyáltalán.'

100 És megérte volna, végül is,
Megérte volna,
A naplementék, a bejárók, a virágos utcák után,
A regények, a teáscsészék, a szoknyák után, melyek a padlón siklanak –
És ennek, és annyi másnak? –
Lehetetlen kimondani, hogy mire gondolok, mire!
De mintha egy bűvös lámpa az idegeket vetítené egy ernyőre:
Megérte volna
Ha az egyik, párnára ülve, vagy ledobva egy sálát,
Az ablak felé fordulva mondaná:
110 'Nem erről, egyáltalán,
Nem erről beszélek egyáltalán.'

.....

No, I am not Prince Hamlet, nor was meant to be;
Am an attendant lord, one that will do
To swell a progress, start a scene or two,
Advise the prince; no doubt, an easy tool,
Deferential, glad to be of use,
Politic, cautious, and meticulous;
Full of high sentence, but a bit obtuse;
At times, indeed, almost ridiculous –
Almost, at times, the Fool.

I grow old... I grow old...
I shall wear the bottoms of my trousers rolled.

Shall I part my hair behind? Do I dare to eat a peach?
I shall wear white flannel trousers, and walk upon the beach.
I have heard the mermaids singing, each to each.
I do not think that they will sing to me.

I have seen them riding seaward on the waves
Combing the white hair of the waves blown back
When the wind blows the water white and black.

We have lingered in the chambers of the sea
By sea-girls wreathed with seaweed red and brown
Till human voices wake us, and we drown.

1917

Nem! Nem vagyok Hamlet Herceg, nem arra küldtek;
Tettre kész úr vagyok, ki jó lesz arra,
Hogy egy-két dolgot, beindítva,
A Herceg tanácsosa; persze, könnyű porond,
Engedelmes, örömmel hasznos;
Politikus, óvatos, aprólékos;
Tele nagy szavakkal, kicsit kamaszos;
Néha, valóban, szinte bohócos –
Szinte, néha, a Bolond.

120

Öregszem... öregszem...
Nadrágomat majd felhajtva viselem.

Elválasszam hátul a hajam? Ehetek barackot?
Fehér flanelnadrágban járok, és a parton sétálok.
Hallottam a sellőket énekelni egymásnak.
Hogy nékem fognak énekelni, nem gondolom.

Láttam őket tenger felé lovagolni hullámokon
Ahogy fésülték a hullámok fehér haját
Amikor a szél fújja a hullámok taraját.

130

Időztünk a tenger kamráiban,
Hol tengeri-lányok fonták tengeri-fű koszorúnk,
Míg emberhangok ébresztenek, és mi fulladunk.

1917

Ash-Wednesday

I

Because I do not hope to turn again
Because I do not hope
Because I do not hope to turn
Desiring this man's gift and that man's scope
I no longer strive to strive towards such things
(Why should the aged eagle stretch its wings?)
Why should I mourn
The vanished power of the usual reign?

Because I do not hope to know again
The infirm glory of the positive hour
Because I do not think
Because I know I shall not know
The one veritable transitory power
Because I cannot drink
There, where trees flower, and springs flow, for there is nothing again

Because I know that time is always time
And place is always and only place
And what is actual is actual only for one time
And only for one place
I rejoice that things are as they are and
I renounce the blessed face
And renounce the voice
Because I cannot hope to turn again
Consequently I rejoice, having to construct something
Upon which to rejoice

And pray to God to have mercy upon us
And I pray that I may forget
These matters that with myself I too much discuss
Too much explain
Because I do not hope to turn again
Let these words answer
For what is done, not to be done again
May the judgement not be too heavy upon us

Hamvazószerda

I.

Mert nem remélek fordulni újra
Mert nem remélek
Mert nem remélek fordulni
Kívánni ennek hajlamát és annak érdemét
Már nem törekszem törekedni ilyen dolgokért
(Szárnyait az agg sas miért nyújtogatná?)
Letűnt hatalmát
A szokott rendnek miért siratnám?

10 Mert nem remélem tudni már
A pozitív óra állhatatlan glóriáját
Mert nem gondolom
Mert tudom, hogy tudni nem fogom
Az egy igaz tüneményes erőt
Mert nem ihatok
Ott, hol fák virágzanak és ér fakad, mert ott nincsen semmi már

Mert tudom, hogy az idő mindig idő
És a hely kell hogy csak hely legyen
És ami aktuális, aktuális csak egy időn
És csak egy helyen
20 Örvendek, hogy a dolgok vannak, ahogy vannak
Lemondok az áldott arcról
Lemondok a szóról
Mert fordulni nem remélhetek
Következésképpen örvendek, kényszerülván, hogy megalkossak valamit,
Aminek örvendhetek

És kérem az Istent, könyörüljön mirajtunk
És kérem, hogy feledjem el
E dolgokat, melyeket túl sokat vitatok magammal
Túl sokat magyarázok
30 Mert nem remélek fordulni újra
Add, hogy e szavak feleljenek
Azért, hogy ami történt, ne történjen meg újra
Legyen az ítélet nem túl kemény mirajtunk

Because these wings are no longer wings to fly
But merely vans to beat the air
The air which is now thoroughly small and dry
Smaller and dryer than the will
Teach us to care and not to care
Teach us to sit still.

Pray for us sinners now and at the hour of our death
Pray for us now and at the hour of our death.

II.

Lady, three white leopards sat under a juniper-tree
In the cool of the day, having fed so satiety
On my legs my heart my liver and that which had been contained
In the hollow round of my skull. And God said
Shall these bones live? Shall these
Bones live? And that which had been contained
In the bones (which were already dry) said chirping:
Because of the goodness of this Lady
And because of her loveliness, and because
She honours the Virgin in meditation,
We shine with brightness. And I who am here dissembled
Proffer my deeds to oblivion, and my love
To the posterity of the desert and the fruit of the gourd.
It is this which recovers.
My guts the strings of my eyes and the indigestible portions
Which the leopards reject. The Lady is withdrawn
In a white gown, to contemplation, in a white gown.
Let the whiteness of bones atone to forgetfulness.

There is no life in them. As I am forgotten
And would be forgotten, so I would forget
Thus devoted, concentrated in purpose. And God said
Prophecy to the wind, to the wind only for only
The wind will listen. And the bones sang chirping
With the burden of the grasshopper, saying

Mert ezek a szárnyak már nem repülő szárnyak
Csak lapátok és a levegőt kavarják
A levegőt, amely most áthatóan szűk és száraz
Szűkebb és szárazabb, mint a jellem
Taníts meg törődni s nem törődni
Taníts meg ülni csendben.

40 Imádkozzál érettünk bűnösökért most és halálunk óráján
Imádkozzál érettünk most és halálunk óráján.

II.

Asszonyom, három fehér párdúc ült egy platánfa alatt
A nap hűvösén, rogyásig jóllakva
Lábamból, szívemből, májamból és abból, ami benne volt
Koponyám kemény üregében. És az Úr szólt
Éljenek-e e csontok? Éljenek-e
E csontok? És az, ami valaha benne volt
A csontokban (ami már akkor elszáradt) cincogva szólt:
Ezen Asszony jósága miatt
50 És az ő szépségéért, és mert
Ő medítálva tiszteli a Szület,
Mi fényben ragyogunk. És én, aki itt oszladozom,
Ajánlom tetteim a feledésnek és szerelmemet
A sivatagi utókornak és a tök termésének.
Ettől nyerekem vissza
Beleimet, szemem izmait, és a sok emészthetetlen adagot
Amit otthagytak a párdúcnak. Az Asszony elvonult
Fehér köpenyben, elmélyedni, fehér köpenyben.
Áldozzon a feledékenységnek a csontok fehérje.

60 Nincs bennük élet. Ahogy engem elfeledtek
És elfelejtenének, úgy felejték én is,
Így híven, szándékba sűrítve. És az Úr szólt
Jövedlő a szélnek, egyedül csak a szélnek, mert
Egyedül csak a szél figyel. És a csontok cincogva énekeltek
A sáska terhével, mondván

Lady of silences
Calm and distressed
Torn and most whole
Rose of memory
Rose of forgetfulness
Exhausted and life-giving
Worried reposeful
The single Rose
Is now the Garden
Where all loves end
Terminate torment
Of love unsatisfied
The greater torment
Of love satisfied
End of the endless
Journey to no end
Conclusion of all that
Is inconclusible
Speech without word and
Word of no speech
Grace to the Mother
For the Garden
Where all love ends.

Under a juniper-tree the bones sang, scattered and shining
We are glad to scattered, we did little good to each other
Under a tree in the cool of the day, with the blessing of sand,
Forgetting themselves and each other, united
In the quiet of the desert. This is the land which ye
Shall divide by lot. And neither division nor unity
Matters. This is the land. We have our inheritance.

70

Hallgatás Asszonya
Hűvös és szenvedő
Tépett, legegészebb
Emlék rózsája
Feledés rózsája
Kimerült, életadó
Aggódó, elmélyült
A kert most
Az egyetlen Rózsa
Hol szerelmek végződnek
Kielégületlen szerelmek
Kimért kínja
És kielégült szerelmek
Nagyobb kínja
Végtelen utazás
Vég nélküli vége
Végződése minden
Bevégezhetetlennek
Szótlán beszéd és
Beszéd nélküli szó
Dicsőség az Anyának
A Kertben ahol
Szerelmek végződnek.

80

90

A platánfa alatt a csontok énekeltek, szétszórtan, ragyogva,
Jó, hogy szétszórattunk, nem sok jót tettünk egymásnak,
A fa alatt a nap hűvösén, a homoktól áldva,
Elfeledvén önmagukat, s egymást, egyesülve
A sivatag csendjében. Ez az a föld, amely
Sors szerint osztassék. Sem különbség, sem egység
Nem számít. Ez az a föld. Megvan örökségünk.

III

At the first turning of the second stair
I turned and saw below
The same shape twisted on the banister
Under the vapour in the fetid air
Struggling with the devil of the stairs who wears
The deceitful face of hope and of despair.

At the second turning of the second stair
I left them twisting, turning below;
There were no more faces and the stair was dark,
Damp, jagged, like an old man's mouth drivelling, beyond repair,
Or the toothed gullet of an aged shark.

At the first turning of the third stair
Was a slotted window bellied like the fig's fruit
And beyond the hawthorn blossom and a pasture scene
The broadbacked figure drest in blue and green
Enchanted the maytime with an antique flute.
Blown hair is sweet, brown hair over the mouth blown,
Lilac and brown hair;
Distraction, music of the flute, stops and steps of the mind over the third stair,
Fading, fading; strength beyond hope and despair
Climbing the third stair.

Lord, I am not worthy
Lord, I am not worthy

but speak the word only.

III.

100 A második lépcsőn, az első kanyarban
Befordultam és láttam odalent
Ugyanazt a formát a korlátra csavarva
A nehéz levegőn párologva
Küzdvé a lépcső ördögével, akit burkolva
A kétség és remény csalóka képe takarta.

A második lépcső második fordulóján
Forogva, csavarodva elmaradtak,
Nem volt több arc és a lépcső sötét volt,
Nedves, foghíjas, mint egy öreg száj, javíthatatlanul, rozogán,
Vagy egy vén cápa fogazott garatja.

110 A harmadik lépcső első fordulóján
Csapóablak ívelt, mint a füge gyümölcse
És a galagonyaszirmok és pásztorkép mögött
A kékbe-zöldbe öltözött széles vállú alak
Antik furulyáján bővölte a májust.
Édes a lobogó haj, barna haj, szájig érő,
Orgona és barna haj;
Csábítás, furulyaszó, az ész fékei és fokai a harmadik lépcsőn,
Gyengén, gyengén; túl kétség és reményen
Mászván a harmadik lépcsőn.

Uram, nem vagyok méltó
Uram, nem vagyok méltó

hanem csak egy szóval mondd.

IV

Who walked between the violet and the violet
Who walked between
The various ranks of varied green
Going in white and blue, in Mary's colour,
Talking of trivial things

In ignorance and in knowledge of eternal dolour
Who moved among the others as they walked,
Who then made strong the fountains and made fresh the springs

Made cool the dry rock and made firm the sand
In blue of larkspur, blue of Mary's colour,
Sovegna vos

Here are the years that walk between, bearing
Away the fiddles and the flutes, restoring
One who moves in the time between sleep and waking, wearing
White light folded, sheathed about her, folded.
The new years walk, restoring
Through a bright cloud of tears, the years, restoring
With a new verse the ancient rhyme. Redeem
The time. Redeem
The unread vision in the higher dream
While jewelled unicorns draw by the gilded hearse.

The silent sister veiled in white and blue
Between the yews, behind the garden god,
Whose flute is breathless, bent her head and signed but spoke no word

But the fountain sprang up and the bird sang down
Redeem the time, redeem the dream
The token of the word unheard, unspoken

Till the wind shake a thousand whispers from the yew

And after this our exile

IV.

120

Ki sétált ibolya és ibolya közt
Ki sétált a különféle
Zöldek különböző szintjei közt
Fehérben és kékben járván, Mária színeiben
Semmiről beszélve

Tudatlanságban és végtelen fájdalom ismeretében
Ki járt a többiek közt, ahogy mentek,
Hát ki tölté meg a kutakat és frissíté a forrásokat

130

Hűssé a száraz sziklát és szilárddá a homokot
Szarkaláb kékjében, Mária színének kékjében,
Sovegna vos

Ezek a közben átvonuló évek, elhordván
Fuvolát, furulyát, meghozván
Azt, aki az időben jár alvás és ébredés között, hordván
Fehér fénytakarót, testét körültekintően.
Az új évek jönnek, visszahozván
A könnyek ragyogó felhőjén át az éveket, visszahozván
Új verssel az ősi rímek. Váltsd meg
Az időt. Váltsd meg
A nagyobb álomban a rejtett képet,
Míg ékszeres unikornisok húzzák a gyémánttravalt.

140

A néma nővér, fehér és kék fátyolban
A tiszafák között, a kerti tündér mögött,
Ki fulladón furulyál, bólintott és intett, de nem beszélt.

De a szökőkút felszökött és a madár leénekelte,
Váltsd meg az időt, váltsd meg az álmot
A ki nem mondott, nem hallott szó jelét

Amíg a szél ezernyi suttogást ráz a tiszafáról

És e száműzetésünk után

If the lost word is lost, is the spent word is spent
 If the unheard, unspoken
 Word is unspoken, unheard;
 Still is the unspoken word, the Word unheard,
 The Word without a word, the Word within
 The world and for the world;
 And the light shone in darkness and
 Against the World the unstilled world still whirled
 About the centre of the silent Word.

Oh, my people, what have I done unto thee.

Where shall the word be found, where will the word
 Resound? Not here, there is not enough silence
 Not on the sea or on the islands, not
 On the mainland, in the desert or the rain land,
 For those who walk in darkness
 Both in the daytime and in the night time
 The right time and right place are not here
 No place of grace for those who avoid the face
 No time to rejoice for those who walk among noise and deny the voice

Will the veiled sister pray for
 Those who walk in darkness, who choose thee and oppose thee,
 Those, who are torn on the horn between season and season, time and time, between
 Hour and hour, word and word, power and power, those who wait
 In darkness? Will the veiled sister pray
 For children at the gate
 Who will nor go away and cannot pray:
 Pray for those who chose and oppose

O my people, what have I done unto thee.

Will the veiled sister between the slender
 Yew trees pray for those who offend her
 And are terrified and cannot surrender
 And affirm before the world and deny between the rocks
 In the last desert between the last blue rocks
 The desert in the garden the garden in the desert
 Of drouth, spitting from the mouth the withered apple-seed.

Oh my people.

150 Ha a vesztett szó elvesztett, ha a használt szó elhasznált
Ha a nem hallott, ki nem mondott
Szó ki nem mondott, nem hallott;
Néma a ki nem mondott szó, a nem hallott Szó,
A szó nélküli Szó, a Szó belül
A világon és a világért;
És a fény világított az éjben és
Ellenében a Világnak a remegő világ meg világlott
A néma Szó világa körül.

Én népem, ellenedre mit vétettem.

160 Hol található a szó, hol lesz a szó
Hallható? Nem itt, itt nincs elég csend
Nem a tengeren, sem a fokföldön, nem
Az alföldön, sivatagban vagy a felföldön,
Mert azoknak, kik a sötétben járnak
Úgy nappal, mint éjszaka
A jó idő és a jó hely nem itt van
Nincs hely áldásra annak, ki nem néz az arcra
Nincs idő örüdeni annak, ki zajban lép és tagadja az ígét

170 Könyörögne a fátyolos nővér
Azokért, kik a sötétben járnak, kik hisznek téged és tagadnak téged,
Kik a szarvra szúrva szenvednek évszokról évszakra, időről időre,
Óráról órára, szótól szóig, céltól célíg, azokért, akik várnak
Sötétben? Könyörögne a fátyolos nővér
A kisdedekért a kapunál
Kik el nem mennének, de nem könyörögnének:
Könyörögj azokért, kik akarnak s tagadnak

Én népem, ellenedre mit vétettem.

180 Könyörögne a fátyolos nővér a kecses
Tiszafák között azokért, akik megbántják őt
És rettegnek, de meg nem téríthetők
Érvelnek a világ előtt és tagadnak a sziklákon
Az utolsó sivatagban az utolsó kék sziklákon
A sivatagi kertben és a kert sivatagi
Pusztáján, köpködve szájukból a fonnyadt almamagot.

Én népem.

VI

Although I do not hope to turn again
Although I do not hope
Although I do not hope to turn

Wavering between the profit and the loss
In this brief transit where dreams cross
The dreamcrossed twilight between birth and dying
(Bless me father) though I do not wish to wish these things
From the wide window towards the granite shore
The white sails still fly seaward, seaward flying
Unbroken wings

And the lost heart stiffens and rejoices
In the lost lilac and the lost sea voices
And the weak spirit quickens to rebel
For the bent golden-rod and the lost sea smell
Quickens to recover

The cry of quail and the whirling plover
And blind eye creates
The empty forms between the ivory gates
And smell renews the salt savour of the sandy earth

This is the time of tension between dying and birth
The place of solitude where three dreams cross
Between blue rocks
But when the voices shaken from the yew-tree drift away
Let the other yew be shaken and reply.

Blessed sister, holy mother, spirit of the fountain, spirit of the garden,
Suffer us not to mock ourselves with falsehood
Teach us to care and not to care
Teach us to sit still
Even among these rocks,
Our peace in His will
And even among these rocks
Sister, mother
And spirit of the river, spirit of the sea,
Suffer me not to be separated

And let my cry come unto Thee.

1930

VI.

Bár nem remélek fordulni újra
Bár nem remélek
Bár nem remélek fordulni

190 Haszon és veszteség közt hányódván
E rövid átkelőn, hol álom jár
Álomjárta hajnal, születéstől halálig
(Áldj meg atyám) bár ezeket kívánni nem kívánom
A széles ablakból a gránitpart felé
A fehér vitorlák még tengerre szállnak, szállván tengerre
Töretlen szárnyakon

200 És az elveszett szív éled és örül
Elveszett liliomban és elveszett hangok körül
És a gyenge szellem mer lázadni
A hajlott aranyvessző és volt tengerszagért
Meri visszanyerni

A fürj dalát s a forgató ekét
És vak szem kreál
Üres formákat az elefántcsont kapuknál
És a szag szereti sós szimatát a szikes földnek

Ez itt a feszülő idő halál és születés között
A magány helye, hol három álom jött
Kék sziklák között
De ha a tiszafáról hulló hangok elhalódnak
Szóljon a másik tiszafa és feleljen.

210 Áldott nővér, szent anya, a kút szelleme, a kert szelleme,
Ne tórd, hogy hamissággal ugrassuk magunkat
Taníts meg törődni s nem törődni
Taníts meg ülni csendben
Ezen sziklák között is,
Békénk az Ő kezében
És még e sziklák között is
Nővér, anya
És a folyó szelleme, a tenger szelleme
Ne engedd, hogy tőled elszakadjak

220 És halld meg az én kiáltásom.

1930

Jegyzetek

J. Alfred Prufrock szerelmes éneke – The Love Song of J. Alfred Prufrock

A költemény valamikor 1910 körül keletkezett. Az évnek őszén Eliot Párizsban járt, és ott születtek sorok, mint "I'm not Prince Hamlet", „Nem vagyok Hamlet Herceg”, de 1911 nyarán fejezte be. Ő maga így magyarázott Donne-ra, Corbière-re, Laforque-ra hivatkozva: „A vers szerkezetét a lélekben végbemenő belső történések határozzák meg, és nem azok a külső események, amelyek provokálják a belső eseményeket, a gondolatok és érzelmek játékát.” Az epigraph és az első sorok kiemelik Dante fontosságát, ugyancsak a párhuzamot – ironikus, patetikus és komikus –, amelyet Eliot von az *Isteni színjáték* költője és Prufrock között. Ez a monológ jellegű kinyilvánulás a szerelmes ének, de nem vall benne szerelmet, próbálkozik, többször is nekiindul, de aggodalmában, önbizalma hiányában nem jut el odáig. Nagyon fél az elutasítástól? Persze, az elutasítás senkinek sem kellemes, de a férfinak meg kell tudni kockáztatnia. Ő erre nem képes, a gondolatára is halálfélelem fogja el. Nem azért határozatlan, mert nem tudja, mit akar, hanem mert nem meri vállalni az élettel járó kockázatot: „Do I dare?” and, „Do I dare?” – „Merjek-e? és Merjek-e?”. A modern ember problémája ez, az egzisztencializmus szemszögéből. Nemcsak szerelmet vallani nem mer, de megbénítják az élet egyéb kérdései is: "some overwhelming question" – „valami túl nagy kérdés...”.

A descartes-i hagyományokat továbbfejlesztő Bergson igen nagy hatással volt rá többek között a *Bevezetés a metafizikába* című esszéjével, amellyel kapcsolatban Eliot azt írja, hogy Bergson itt tárgyalja: „létemnek mélységét, azt, ami legegységesebben, legállandóbban és legkitartóbban én vagyok”. Prufrock ugyanezt nyilvánítja ki önmagáról, amikor Bergsonhoz hasonlóan úgy találja, hogy „állandó mozgás... állapotok sorozata... egymásba mosódnak”.

A második versszak közvetlen folytatása az elsőnek. Itt is úgy tűnik, hogy Eliot Prufrockot Bergson témája szerint alkotta meg:

„A belső életet hasonlítni lehet ahhoz, ahogy egy tekercs kinyílik, mert nincsen olyan élőlény, amelyik ne érezné azt, hogy szerepének fokozatosan a végéhez közeledik, élni azt jelenti, hogy megöregedni”, lásd a 120. sort: "I grow old... I grow old..." – „Öregszem... öregszem...”

De ugyanígy hasonlítni lehetne az életet folyamatos fölcsavarodásra, 121. sor: "I shall wear the bottoms of my trousers rolled" – „Nadrágomat majd felhajtva viselem”, mint egy gombolyag fonala, 92. sor: "To have squeezed the universe into a ball" – „Belecsavarni a világot egy gombolyagba”, mert Bergson szerint múltunk követ bennünket, állandóan telítődve a jelennel, amelyet útközben felszed, és a tudat emlékezést jelent. Ugyancsak képzeljünk el egy végtelenül kicsi rugalmas testet, amely állandóan összemegy, ha ez lehetséges, a matematikai pontig.

Folytatván Bergson gondolatát, hozzáteszem: ahol már nincs kiterjedése, de léte van. Ebben visszhangzik a középkori skolasztikusok érvelését, amely szerint akárhány angyal elférne egy tű fokán, mert az angyalnak léte van, de kiterjedése nincs. Prufrock ebből a lelki világból jönne elő, venne fel kiterjedést,

ha tudná, hogyan kell. A vers értéke, hogy olvasása során ráismerünk önmagunkra, és a végére merjük vállalni, amit az elején még szégyelltünk volna: megtaláljuk a bátorságot ahhoz, hogy gyávaságunkat bevalljuk.

Az *Anyag és emlékezés*ben Bergson az egyéni szabadságot olyan állapotnak írja le, „amelyben cselekedetünk egész személyiségünkéből ered, amelyben az fejeződik ki”, erre a fogalomra közvetlen utalást találunk Prufrock ön-aggodalmaiban. Prufrock folyékony pszichológiai folyamatai, 33. sor: „And for a hundred visions and revisions” – „És százszor vizsgálatot és felülvizsgálatot tevő” és a visszaemlékezések, asszociációk és fantáziák az 50. sortól folytatatosan Bergson *Anyag és emlékezésének* megfelelőek. Mondhatjuk azt, hogy Prufrock egy korai egzisztencialista vers, mert amit Eliot Bergsontól tanult, az a későbbi években rendszeresen felmerül a világirodalomban mint az egzisztencialista irányzat terméke.

A költemény címében a név: „J. Alfred Prufrock” követi a költő aláírásának korai formáját: „T. Stearns Eliot”. A költő azt írja: „Meg vagyok róla győződve, hogy sosem neveztem volna »szerelmes éneknek«, ha nem ragadt volna Kipling címe a fejembe: »*Har Dyal szerelmes éneke*«.” A vers első címe „Prufrock amongs the women”, „Prufrock a nők között” volt. Később Eliot megjegyezte: „Sajnálom, de J. Alfred Prufrock szerelmi élete nem volt számottevő.” Bár úgy tűnik, hogy Eliot ilyenkor rafináltan védekezésbe vonult, mert ha a verset tovább magyarázta volna, túl sokat elárult volna önmagából.

Az epigraph fordítása Babits Mihálytól:

„Ha azt hinném, hogy olyannal beszélek,
ki földre megy még: volna jó okom rá,
hogy, lángom többet moccantani féljek.
De mert tudom, hogy nics mi visszavonná,
Ki egyszer itt van: szólok, íme bátran,
Mert szóm nem válhatik gyalázatommá”

Ezeket a szavakat intézte Count Guido da Montefeltro (1223–98) Dantéhez az *Inferno* XXVII, 61–66-ban, találkozáskor a pokol nyolcadik mélységében Guidóval, aki bűnhődik ott, mert csalárd tanácsot adott a földön Boniface pápának. Amikor az elátkozott beszél a lángon keresztül, a hang a láng hegyén reszket. Guido rámutat erre, és magyarázza, hogy szabadon beszélhet, mert úgy véli, hogy Dante, mint önmaga, a halottak egyike, aki soha nem tér vissza a földre, hogy elmesélje. Azért is fontos ez az epigraph, mert a szerelem színe előtt Prufrock úgy érzi, hogy a halálból jön vissza – a magányosság poklából –, vagy szeretne visszajönni, ha meglenne hozzá a bátorsága. A szerelem kihoz bennünket önmagunkból a közös világba, ahol kendők vannak és parfümillet, de ahol nincs akkora hatalmunk, mint a saját gondolataink belső világában, így lehet, hogy nem az történik, amit szeretnénk. Ettől olyan félelmetes a szoba a nőkkel, az igazi nőkkel, akik fel és alá sétálnak, és Prufrocknak nincs hatalma felettük, mert ha a fantáziájában tesz szerelmi vallomást, elképzelheti, hogy megértik és elfogadják, de itt másként van. Ismeri ő ezt a világot, tudja mind, de mégsem tudja, mi fog történni. De mi az a bűnös titok, amit a pokolból idehozna? Úgy tűnik, valami hamisság, mint Guido. Idekint szerepekbe zárják az embert, az 57. sortól:

"And when I am formulated, sprawling on a pin,
When I am pinned and wriggling on the wall,"

„És amikor meg vagyok formálva, tűre csavarva,
Amikor feltűztek és a falon vonaglok,”

Így minden hamisnak tűnik, mint Count Guido da Montefeltro. Nehéz az embernek kifejeznie önmagát, a társadalmi elvárások világában. Emiatt nagy a kockázat, ha az ember fontosat akar mondani.

Egyesek szerint Prufrock önarckép, és sokat megjelenít a fiatal Eliotból. Conrad Aiken, egy jó barát, utal Eliot kínlódó szégyenkezéseire, aki azonban próbált küzdeni ez ellen úgy, hogy táncokra és bulikra járt. 1914-ben Bertrand Russell, aki a Harvardon tanított, lejegyezte, hogy Eliot „ultracivilizált volt (...) izlésében teljesen kifogástalan, de nem volt benne életerő vagy lelkesedés”. Egy évvel később Eliotot kifogástalannak, de figyelmetlennek találta. 1918 novemberében Virginia Woolf a következőket írja naplójában: „Eliot urat jól kifejezi a neve, sima, kulturált, komplikált fiatal amerikai, oly lassan beszél, hogy minden szónak saját végződése van.” De azt is megfigyelte, hogy „a felszín alatt nagyon intellektuális, türelmetlen, furcsa, sajátos nézetekkel, költői lélek”.

Sorok jegyzéke:

1. sor: *"Let us go, then, you and I," „Akkor hát menjünk, te meg én,”*

Az *Infernó*ban Dantét végigkíséri az alvilágban a latin költő, Vergilius. „You”: barátnál „te”, Eliot különböző magyarázatokat ajánlott e szóra. Az 1950-es években egyszer azt válaszolta, hogy minden, amit most mond, az esetleges, mert oly régen írta, hogy emlékezete becsaphatja, de nyugodtan mondhatja, hogy a „te” a *szerelem* énekben lehet egy barát vagy társ, akihez abban a pillanatban beszél különösebb indulati tartalom nélkül. De egy 1962-es interjún azt mondta, hogy Prufrock részben egy negyven év körüli férfi, részben önmaga volt, és így a hasadásos személyiség gondolatát követi. Más alkalommal úgy utalt Prufrockra, mint egy fiatalemberre. De a *“you and I”, „te és én”* közvetlen forrása valószínűleg Bergson *Idő és szabad akarat* című írása, amelyből Eliot gyakran idéz a későbbiek folyamán is. Ebben az esszében Bergson kifejti a dupla szelf gondolatát: az egyik oldal a közönséges valóságot érzékelő mindennapi szelf, a másik a mélyebb szelf, amely a mélyebb igazságokat látja, és többnyire alá van rendelve a felszínes szelfnek. Ez az elmélet hasonlít József Attila *„Fecseg a felszín, hallgat a mély”* gondolatához.

2. sor: *"When the evening is spread out against the sky", „Amikor az este kiterült az ég mellén,”*

„spread out”: „kiterítve”. Ez a metafora Bergson esszéjében többször előfordul és ott mindig személyes jellegű, ezért választom magyarban az „ég mellén” kifejezést.

2-3. sor: *"When the evening is spread out against the sky / Like a patient etherised upon a table;" „Amikor az este kiterült az ég mellén, / Mint a beteg, feléltetve az asztalra.”*

Formális kifejezés, ilyenekkel gyakran találkozunk a klasszikus eposzokban, például Homérosz *Odüsszeiájának* bevezető jeleneteiben, többek között a második könyv indítása, amikor a felkelő Hajnal kiterült a keleti égen, „ujjai a rózsaszínű fények”.

3. sor: Ez a kép illusztrálja, amire Eliot úgy utalt 1917-ben, mint: „az újdonság szükséges erőszakos stimulusa”, továbbá „a meglepetés a költészet szükséges eleme” (John Dryden). „E. A. Poe nagyon fontosnak tartotta a meglepetést, ugyanakkor a visszafogást és a csendes tónust, amely lehetővé teszi a meglepetést” (Andrew Marvel). Ezt az elemet Eliot megtalálta Dantében is.

Harriet Monroe, az akkori szerkesztője a Poetrynek visszaemlékezett, hogy amikor a *Prufrock* kéziratát megkapták, az első három sortól elállt a lélegzetük, „itt volt a modern finomság kifejezvé a túlságosan világi kozmopolitizmust.” A sor emlékeztet Matthew Arnold (1852) *Egy nyári éj* című drámai monológjára:

„Az elhagyatott, holdfénytől szürke utca,
mily magányosan zeng lábaim visszhangja.”

– amelyben az ember városi létének börtönéről panaszkodik, arról, hogy az egyre modernebbé váló világ nem a romantikus ember otthona. A Matthew Arnold versét követő húsz évben megváltozik a világirodalom hangja. Hasonlítunk össze Tolsztoj *Háború és békéjét* az *Anna Kareninával*, az előző regényben még nincs elidegenedés, vagy Tolsztojt Dosztojevszkijel.

10. sor: “To lead you to an overwhelming question...” „Túl nehéz, hosszú érveknek Kérdése felé vezetnek...”

“overwhelming question”, „túl nehéz, hosszú érveknek kérdése”. A kifejezés származhat Fennimore Coopernek a *The Pioneers* című regényéből, amelyet Eliot szeretettel olvasott ifjúkorában. A vers itt az elején előkészít bennünket a konfliktusra, és arra, hogy jobb nem meghatározni előre a témát, majd megtaláljuk, ha odaérünk. Minden meghatározás, minden megfogalmazás befagyaszítja az elmét, amint azt később látni fogjuk az 56–57. sorban.

13–14. sor: “In the room the women came and go / Talking of Michelangelo.” „A szobában a nők a szó, / Témájuk Michelangelo.”

Laforque: „A szobában a nők jönnek-mennek / A szennai iskola mestereiről beszélgetnek.”

Imitálván Laforque-t, Eliot parodizál, átrendezi a francia szöveget rímes couplet-re (ezért a magyar változat couplet-formája), mint egy éneklő kórus, amely megismétlődik a 35–36. sorban, ehhez hasonlót ugyancsak találhatunk Laforque-nál. Az ilyen társadalmi környezetnek saját értékrendje van, ahol az a fontos, hogy mi az izgalmas, a kulturális, a szenzációs, a szórakoztató. Prufrock problémája, hogy nem tudja, hogyan lépjen be ebbe a világba úgy, hogy ön maga maradjon, hamisnak érzi. A vers értéke pedig az, hogy ez mindnyájunknak problémája. Ez a kérdés a vers főtemája, újból és újból visszatér.

23. sor: “And indeed there will be time” „És valóban, lesz majd idő”

A „bár lenne elég világ és idő” egy sor Andrew Marvel *To His Coy Mistress* című versében. A költő azt magyarázza huzakodó, félénk szeretőjének, hogy akkor

lenne még idő tovább várni, ha szeretkezésre a lehetőségük végtelen lenne, tehát ha egy ideális világban élnének.

23–28. sor: *“And indeed there will be time / For the yellow smoke that slides along the street / Rubbing its back upon the window-panes; / There will be time, there will be time / To prepare a face to meet the faces that you meet; / There will be time to murder and create,”*, „És valóban, lesz majd idő / A sárga ködnek, mely átsurran az utcán, / Hátát dörzsölve az ablakszélhez, / Lesz majd idő, lesz majd idő, / Arcot ölteni az arcokhoz, akiket látsz talán, / Lesz majd idő ölni és alkotni,”

Eliot viszont azt hangsúlyozza, hogy „lesz majd idő” és ennek variációi, amely idézi a Prédikátor könyvét III, 1–7: „Mindennek rendelt ideje van, és ideje van az ég alatt minden akaratnak. Ideje van a születésnek és ideje a meghalásnak. Ideje az ültetésnek, ideje annak kiszaggatásának, ami ültettetett. Ideje van a megölésnek és ideje a meggyógyításnak, ideje a rontásnak és ideje az építésnek. Ideje van a sírásnak és ideje a nevetésnek, ideje a jajgatásnak és ideje a szökdelésnek... Ideje a hallgatásnak és ideje a szólásnak.” De Profrock időre vonatkozó kényszeressége összekapcsolódik Bergson ‘le temps’ fogalmával, amely az absztrakt, órával mért idő: a felszín és a ‘la durée’, amely a szubjektív idő, amint azt elmúlni tapasztaljuk: a mély.

28, 38. sor: Uthalhat Hamlet határozatlanságára, amikor meg kell bosszulnia apja halálát. Lásd ugyancsak a jegyzetet a 111. sorhoz. De Prufrock összefüggésében: a bergsoni „le temps” világának esetleges tárgyi kapcsolatait nehéz összefüggésbe hozni a „la durée” lelki világával.

49. sor: “know/have known” „ismerem” (meg tudom különböztetni). Valószínű, Ezra Pound *The Spirit of Romance* (1910) című verséből vette át, aki François Villonból idéz:

„Ismerem a lovat az őszer mellett
Beatrixot a Billet mellett
Ismerem Bohémia eretnekségét
Ismerem a fiút, az inas és az ember mellett
Ismerek mindent, kivéve önmagam.”

(Ezra Pound versszakában a “know” ige szerepel, amelynek a magyarban legalább három jelentése van, „tudni”, „ismerni” és „megkülönböztetni”. Tulajdonképpen az Ezra Pound-vers első sora úgy jelenne meg magyarul, hogy „Meg tudom különböztetni a lovat az őszerértől”, de a versszak utolsó sorában a “know” szó a „tudni” értelmet kapja. Az eredetinek mindegyik sorában a “know” ige szerepel. Nekem úgy sikerül mindegyik sorban ugyanazt az igét használni, hogy az első nagy sorban az „ismerem” változattal a „mellett” határozót alkalmazom.)

51. sor: *“I have measured out my life with coffee spoons;”,* „Kávéskanállal mértem ki az életem;”

Enyhén ironikus játék a múlt idővel szándékosan kevervén Bergson „le temps” és „la durée” fogalmait. Lásd még Laforgue: „sirotte chaque jour ta tasse de néant” (naponta szürcsölvén a csésze semmit). Ennek a megértésé-

hez tudnunk kell, hogy Bergsonék egészen Sartre-ig élénk reakcióval viszonyultak ahhoz a „tudományos” nézethez, amely szerint az van, ami objektíven mérhető, így a tapasztalat, az emlék, a gondolat, az érzélem nem mérhető, tehát semmi.

52. sor: „a dying fall”, „mély halállal haló”

„Megint a kín! Eljött a mély halál.” Orsino herceg szavai Shakespeare *Twelve’s Night*-jában. Tehát Orsino szerelemtől beteg, a zene kifejezően hat és ismétlést parancsol. Eliotnak nyilván tetszik ez a fordulat és a saját ismétlésével reagál: ugyancsak megismétli a gondolatot a *Portrait of a Lady* című versének záró soraiban. Prufrocknál a szerelem mélysége összeegyeztethetetlen a felszín világával, ahol a sétáló nők vannak és a kávéskanál és annyi más. A klasszikusokra való utalás felhívja a figyelmet, hogy a probléma nem új, de a múltban – a hősök világában – az ilyen szorongást csak humorosan, vagy mint a *Hamlet*-ben, örültség formájában lehetett kifejezni.

56–57. sor: „formulated”, „formálva”

Az egzisztencialista gondolat, hogy az ember társadalmi és kulturális formákba zártan él, és így nem tud önmaga lenni. Így aztán nehéz a szerelemtől beszélni, ami az ember mélyéből jön.

60. sor: „butt-ends”, „csikkek” (az elszívott cigaretta vagy szivar maradéka)

A napok és a tettek elmúlnak, aztán felelni kell értük egy más összefüggésben, egy más világban, amikor egészen mást jelentenek. Az ilyen részleteknek csak lényünk egészében van értelmük, hiszen ezekből állunk, amint Bergson mondja a *Bevezetés a metafizikába* c. írásában.

63–64. sor: „Arms that are braceleted and white and bare / [But in the lamp-light, downed with light brown hair!]”, „A karkötős, fehér és csupasz karokat / (De a lámpafényben halvány barna hajjal takarva!)”

Eliot emlékeztet John Donne *The Relique* című versére: „karkötőnyi szörpihe a kar csontja körül”.

73–74. sor: „I should have been a pair of ragged claws / Scuttling across the floors of silent seas.”, „Lettem volna rák kemény ollója / Néma tengerek padlóján kaszálva.”

„magának uram, ha öreg lenne, mint én, ha mint a rák hátrálva tudna menni” – Hamlet szavai Shakespeare-nél, II, 2. Örültnék tetteti magát, és Polóniuszhoz beszél. További utalásokat találunk a *Hamlet*-re a 111, 117–118, 119. sorokban. A sorok egyúttal antitézist fejeznek ki a 19. századi romantikus vágyódásra, amelyet többek között kifejez egy abból az időből származó dal következő sora: „Oh, a galamb szárnyai!” A hősiesség korában, ha valaki kételyekről és félelemről akart beszélni, örültnék kellett tettetnie magát. Prufrock végül is Hamlethez hasonló dolgokat mond, de a kötelező hősiesség narratívája nélkül. Most megjelenhet a kétely, a félelem, az érzékenység úgy, ahogy azok valójában léteznek a lélek mélyében. A ráknak nem kell a felszínre jönnie, vagy ha megteszi, furcsán, esetlenül hat a viselkedése.

81. sor: „But though I have wept and fasted, wept and prayed,”, „Mert én ugyan könnyeztem imádkoztam, könnyeztem, böjtöltem,”

Ez a sor a bibliára emlékeztet, például „gyászoltak, sírtak és böjtöltek” – Sámuel II. 1. 12. és „böjtöltem és sírtam” XII, 22. Együttal bevezetést nyújt a következő bibliai sorhoz:

82. sor: *“Though I have seen my head [grown slightly bald] brought in upon a platter,”*, „*En ugyan láttam a fejem (lassan kopaszodva) amint hozták tálcán,*” Keresztelő Szent Jánost lefejezték, és fejét tálcán hozta Salome Heródeshez. Heródes ajándékként adta neki, mert táncolt vele. Salome szerelmes volt Keresztelő Szent Jánosba, és Prufrock átéli a szerelemben rejlő veszélyeket. Mintha a gyászolás, sírás és böjtölés nem védené meg az embert, amikor kilép belső magányából a „le temps” világába.

83. sor: *“I am no prophet – and here’s no great matter;”,* „*Nem vagyok próféta, nagy dolgok sincsenek tán;*”

Ámós szavai, amikor mint látnokhoz, úgy beszél Amaziás, hogy ne prófétálgjon Béth-Elben. „Nem vagyok próféta, sem prófétának fia, barompásztor vagyok és vadfügét szedek.” Prufrock bevallja gyengeségét és képtelenségét, ami a következő versszakokban folytatódik, és Dante választát idézi, amikor Vergilius hívja, hogy kíméletlen erőfeszítést tegyen az alvilág meglátogatására. Lásd: *Inferno* I, 112– (Babits fordításban I, 130–):

„S én szóltam: ‘Költő kérlek könyörögve
azon Istenre, kit te nem ismertél,
hogy ne jussak ennyi kínra, se többre,’”

85. sor: *“eternal Footman”, „örök Inas”*

A halál megszemélyesítése valószínű John Bunyan *The Pilgrim’s Progress* alapján: *“Heavenly Footman”* – „Égi Inas”. Prufrock már szembetalálkozott a halállal, az élmény nagy mélységeket nyitott meg a lelkében, de el is választja a többi embertől. Az egzisztencialista gondolkodás egyik központi témája.

92. sor: *“To have squeezed the universe into a ball,”*, „*Belecsavarni a világot egy gombolyagba,*”

Bergson a *Bevezetés a metafizikába* (1903) című esszéjében azt mondja, hogy az élet pszichológiai állapotok, emlékek és szerepek sorozata, „állandóan gurulva, gombolyagba csavarodva, mint a fonál, mert múltunk jön utánunk egyre dagadva a jelenünktől, amit útközben felszed”. Ebben a sorozatba esetleg nehéz beilleszteni a jelen pillanatot, különösen ha a mondanivaló a mélyből jön, mert az sokat megjelenítene személyiségünkől és nem férne bele a jelen pillanataiba.

94–98. sor: *“‘I am Lazarus, come from the dead, / Come back to tell you all, I shall tell you all’ / If one, settling a pillow by her head, / Should say: ‘That is not what I meant at all. / That is not it, at all.’”,* „*Lázár vagyok, a halálból, / – Visszajöttem elmondani, mindnyájatoknak el fogom mondani – / Ha az egyik, párnáját igazítva, / Mondaná: ‘Nem erről beszélek egyáltalán. / Nem erről, egyáltalán.’”*

Két Lázár szerepel a bibliában. Az egyik Mária és Márta testvére, aki meghalt és Krisztus életre keltette, János XI, 1–44. Ez a Lázár nem mondott semmit tapasztalatiról. A másik Lázár a koldus, aki a gazdag Dives-hez kapcsolódik Lu-

kács XVI, 19–31. Haláluk után Lázár a Mennysországba jut, a gazdag a pokolba. Dives figyelmeztetni akarta az öt testvérét, hogy milyen a pokol, így megkérte Ábrahámot, visszaküldené-e Lázárt, hogy mondja el. Ábrahám megtagadta, így szólván: „Ha Mózesre és a Prófétákra nem hallgatnak, az sem győzi meg őket, ha valaki a halottak közül feltámad.” Prufrockot büntudat fogja el a szerelem küszöbén, mintha az valami gonosztett lenne, amiért a pokolba kerül az ember. Ettől a büntudattól az ő szerelmi vallomása inkább emlékeztető lenne a pokolra, és így kiábrándulást okozna a nők között, akik a szerelemben a jót keresik.

95. sor: *“to tell all”, „mindent el fogok mondani”*

Ahogy Krisztus megígéri a Szentlélekkel kapcsolatban: „az mindenre megtanít majd titeket, és eszetekbe juttatja mindazokat, amiket mondtam néktek”. De a negatív konnotáció miatt a *Hamletre* is emlékeztet: „A játékosok nem maradnak csendben, elmondanak mindent” (III, 2, 140.). Prufrock úgy érzi, jobb csendben maradnia, mert az ő mondanivalója nem olyasmiről szólna, amit a nők föl-alá járva szenzációként megbeszélhetnének.

106. sor: *“But as if a magic lantern threw the nerves in patterns on a screen:”, „De mintha egy bűvös lámpa idegeket vetítené ernyőre:”*

Eliot gyerekkorában, 1897 januárjában olvasott egy cikket „A látható agy” címmel. Az illusztráción egy ember látható, akinek a fejét erős fény világítja át, és agyának a mintái kivetítődnek egy ernyőre.

111. sor: *“Prince Hamlet”, „Hamlet Herceg”.*

A „Lenni vagy nem lenni” monológ visszhangzik a sor végén. Hamlet határozatlanságtól szenvedett. Prufrock így fejezi ki saját alárendeltségét és hősietlen hozzáállását az élethez. Ebben a gyáva magatartásban végső soron az a hősies, hogy vállalni meri. Prufrock ki meri mondani, hogy fél. A romantikus hős, aki bizonyára már régen túl lenne a szerelmi vallomáson, sőt esetleg már el is felejtette volna az egészet, nem lenne képes bevallani félelmét.

A sor ugyancsak emlékeztet az *Inferno* II, 42.-re (Babits fordítás: II. 32–.): „nem vagyok Aeneas, se Pál, se lélek”.

Dante válasza Vergiliusnak, aki bátorítani próbálta őt a pokolban, mondván hogy Aeneas és Szent Pál már járt erre. Az *Inferno* II. Beatricéről szól, Prufrock érzi, hogy a szerelem pokoli szenvedéssel jár, és nem meri vállalni.

111–119. sor: *“No! I am not Prince Hamlet, nor was meant to be; / Am an attendant lord, one that will do / To swell a progress, start a scene or two, / Advise the prince; no doubt, an easy tool, / Deferential, glad to be of use, / Politic, cautious, and meticulous; / Full of high sentence, but a bit obtuse; / At times, indeed, almost ridiculous – / Almost, at times, the Fool.”.* „Nem! Nem vagyok Hamlet Herceg, nem arra küldtek; / Tettre kész úr vagyok, ki jó lesz arra, / Hogy egy-két dolgot, beindítva, / A Herceg tanácsosa; persze, könnyű porond / Engedelmes, örömmel hasznos; / Politikus, óvatos, aprólékos; / Tele nagy szavakkal, kicsit kamaszos; / Néha, valóban, szinte bohócos – / Szinte, néha, a Bolond.”

Eliot azt mondja, hogy ez a versszak Laforgue hatását mutatja, és korai töredék, még a Harvardon írta 1910 februárja körül, amelyből a *Prufrock* keletke-

zett. Tudjuk, hogy Ezra Pound megpróbálta rávenni Eliotot, hogy hagyja ki a Hamletről szóló részt, de ahogy Harriet Monroe-nak írta 1915 januárjában: „Ez egy korai kedvenc rész, amit T. E. nem akar kihagyni, és ez a vers egyetlen része, amit legtöbb olvasó rögtön meg fog szeretni, így nem hiszem, hogy hátrányos lesz.” Pound nem akarta, hogy Eliot nyilvánosan bevallja saját félelmét, és hogy Hamletben is rámutasson erre, mintegy szégyellte magát Eliot helyett.

116. sor: „*politic*”, „*politikus*”. A szó archaikus értelmében, diplomatikus és haszonkereső.

„*cautious*”: „óvatos”. Shakespeare a „*cautelous*” szót használta erre.

117. sor: „*Full of high sentence*”, „*Tele nagy szavakkal*”. A kifejezés megtalálható Chaucer *Canterbury mesék* prólójában, 306. sor.

117–119. sor: Polóniusz hosszú lére eresztett bölcselkedésére emlékeztet, lásd a 73–74. sort.

119. sor: „*Fool*”, „*Bolond*”. Az Elizabeth-kori drámák rendszeres figurája. Felzárkózott viccei mögött gyakran mély bölcsesség rejlik.

120. sor: „*I grow old... I grow old...*”, „*Öregszem... öregszem...*”

Eliot azt mondta, hogy ez a sor Falstaff szavaira emlékezteti: „nincs több, mint három ember, akit nem lógattak föl Angliában, és ezek közül az egyik kövér és öregszik” (IV. Henrik 1. rész II, 4.). De a sor emlékeztet Bergsonra, *Bevezetés a metafizikába* (1903) is: „Élni annyi, mint megöregedni.” Tökéletlen világ ez a megosztott világ, itt megöregednek az emberek, sőt meg is halnak, a szerelem pedig a tökéletest, az ideálist keresi.

121. sor: „*I shall wear the bottoms of my trousers rolled.*”, „*Nadrágomat majd felhajtva viselem.*”

A felhajtott nadrág akkor jött divatba, de szimbolizálja az idővel felcsavarodó életet is, lásd a jegyzetet a 92. sorhoz.

122. sor: „*Shall I part my hair behind?*”, „*Elválasszam hátul a hajam?*”

Eliot harvardi társa, Conrad Aiken írja, hogy nagy szenzációt okozott, amikor az egyik diáktársuk Párizsból visszatérően „egzotikus balparti ruhát viselt és hátul elválasztotta a haját”. Abban az időben nyilván az ilyen hajviselet bátornak és bohémnek tűnt. Prufrock, aki a saját belső magányából érkezik, nem biztos afelől, hogyan kell viselkedni a külső világban.

123–131. sor: „*I shall wear white flannel trousers, and walk upon the beach.*”, „*Fehér flanelnadrágban járok, és a parton sétálok*”

Odüsszeusz a világ végére hajózik tapasztalatot keresve, útjában elbűvöli a szirének dala. Prufrockban az epikus póz fejeződik ki. Tényleg utazni szeretne a lélek és a pillanatnyi valóság között, de fél ezt komolyan mondani, hátha ki-nevetnék érte, így öngúnnal beszél.

124. sor: „*Teach me to heare Mermaides singing*”. John Donne *Song* című verséből: „Taníts, hogy meghalljam a sellők énekét”.

Ez a nehéz sorok közé tartozik, költői, de nehezen megfogható. Itt is, mint a 92. sorban, lehet, hogy az eredet régi angol versben található, de ugyanakkor

hivatkozás lehet a *A szimbolista mozgalom az irodalomban*ra, a Gérard de Nervalról szóló fejezet végén, egyik költeményére hivatkozva:

„Álmodtam a barlangban, hol a sellők úsznak.” A lélek világa és a pillanat külső világa közti különbségről ír. Minden a lélekben van, kivéve a pillanatot, és az ember nehezen közlekedik a két világ között.

124–125. sor: *“I have heard the mermaids singing, each to each. / I do not think that they will sing to me.”*, *„Hallottam a sellőket énekelni egymásnak. / Hogy nekem fognak énekelni, nem gondolom.”*

Eliot ironikusan megfordítja a hagyományos hivatkozást, amely szerint Homérosz szirénjei, amelynek Erzsébet-kori megfelelői a sellők voltak, a hősöket elcsábították nagy tetteiktől.

Amikor a tenger és a sellők világából, a belső világából – ahol minden van, kivéve a jelen pillanatot – kilépünk az emberhangok világába, a különbség oly nagy, hogy elveszítjük a másik világot, mintha megfulladnánk. Megoldás az, hogy felszínessé válunk? Nyilván azzal csak elmenekülünk a probléma elől, de Eliot nem tud jobbat javasolni.

Mielőtt a *Prufrock* megjelent volna a Poetryben, annak szerkesztője, Harriet Monroe megkritizálta. Erre Pound válaszolt egy levélben, valószínűleg Eliot tanácsára:

„Prufrock Úr-nak a vége nem jön ki. Egy bukás portréja, vagy egy karakteré, aki elbukik, hamis lenne, ha a győzelem hangján fejeződne be.”

„Ami a hátralévő részt illeti, a hiábavalóság szatírája nem végződhet úgy, hogy a hiábavalóság netovábbja, Prufrock Úr tüzet és ózont lehelve megreformálódik.”

Amikor a *Prufrock* először megjelent, 1915-ben, egy sor ponttal végződött. Ha az első kéziratban is ez volt, akkor a költemény befejezetlen. Ez összeillene azzal, amit Eliot írt a Times Literary Supplement-ben 1960-ban, mondván hogy 1912-ben hozzátett a vershez, de Aiken tanácsára visszavonta az új részt.

Hamvazószerda – Ash Wednesday

Eliot a költeményt az angol katolikus hithez való megtérése és azzal kapcsolatos konfliktusai idejében írta: „convertere” latinul „megtérni”, de azt is jelenti, hogy „megfordulni”.

Több részletből áll, amelyeket különböző időben írt és csak a végén rendezett egybe. Így a kompozíció egysége csak másodlagosan fontos. Eliot (1959) mondotta egy interjúbán: „Aztán lassan láttam meg a részeket sorozatban. Úgy tűnik, hogy az értelmem ily módon dolgozza fel az éveket költőileg – először részletekben, és aztán világosodik meg az összeállítás, a változtatás és valamilyen egész lehetősége.”

Mire az egész megjelent egységes cím alatt, a hat részből három már korábban elkészült mint külön vers. A II. rész megjelent 1927 decemberében a Saturday Review of Literature-ben „Salutation”: „Üdvözlét” címmel, az I. rész a Commerce-ben 1928 tavaszán „Perch’io non Spero”: „Mert nem remélek”

címmel, a III. rész a Commerce-ben 1929 őszén „Som de L’Escalina”: „A lépcső csúcsa” címmel. A többi fejezet nem jelent meg előzőleg.

Az előzőleg megjelent részek címei érdekes felvilágosítást nyújtanak. A II. rész: *Üdvözet*, a szó mindennapi értelmén felül úgy is értendő, ahogyan Dante használta a *Vita Nuova* III.-ban, ahol az Asszony üdvözli Dantét „olyan tisztelettel, hogy a boldogok földjére vágytam”. Emellett az angali üdvözet kifejezésben is ez a szó szerepel. Az I. fejezet címe: *Mert nem remélek*, Cavalcanti *Balatta* című versének első sora, és Eliot is így kezdi a Hamvazószerdát (lásd részletesebben a *Sorok jegyzékét* lejjebb). Őelőtte E. Pound *Bevezetés Cavalcanti költészetébe* című tanulmányában, amelyet Eliot egész biztosan olvasott, már utalt erre a sorra. Pound ugyancsak utal a sorra 1913-ban az Egoistban megjelent *A komoly művész* című írásában, ahol azt írja, hogy „a kifejezés olyan megragadó és indulatilag egyszerű, ami túl van az értelem precizitásán”. Az emigrációba szakadt költő szívfájdalmát fejezi ki, mert nem reméli, hogy szíve hölgyét újra megláthatja, és a halálra gondol. A földi veszteség gondolata mellett ugyancsak benne van az Istenhez fordulás a vezekelés indulatával, mint ahogyan a Joel II. 12–13-ban: „De még most is így szól az Úr: Térjetek meg hozzám teljes szívetek szerint, böjtöléssel is, sírással is, kesergéssel is. És szíveteket szaggassátok meg, ne ruháitokat, úgy térjetek meg az Úrhoz, a ti Istenetekhez.” (A Károli-fordításban itt a „térjetek meg” kifejezés van.) Majd megint Jeremiás siralmai V. 21, „Téríts vissza Uram magadhoz, és visszatérünk”. Ez utóbbi Lancelot Andrewes, az 1600-as évek angol hercegprímásának kedvenc idézete volt, ugyancsak a Jeremiás Próféta VIII, ahol visszatérő téma az Istentől való elfordulás és visszafordulás. Andrewes 1609-re írott hamvazószerdai beszédében központi motívum ez az elfordulás-visszafordulás. A hercegprímás írt egy másik hamvazószerdai beszédet 1619-ben. Sokat megérhetünk Eliot 1926-ban megjelent Lancelot Andrewes-tanulmányából, amelyben részletesen vizsgálja a hercegprímás prózáját. Szoros kapcsolatot lehet találni az ő versének stílusával. „Andrewes megragad egy szót és az egész világot kihozza belőle; csavarja és csavarja a szót, amíg kinyeri az értelem teljes levét, annyit, amennyit sohasem sejthettünk volna egy szóban.” Az 1616-ban írott hamvazószerdai miséjében így alkalmazza a „fordulás” szót, amelyet a Joel II. 12–13-ból vesz (lásd feljebb). Az 1609-es hamvazószerdai miséjében Andrewes a Jeremiás VIII. 4–7 idézetet használja, amely így hangzik: „Ezt is mondjad nékik: Így szól az úr: Úgy esnek-e el, hogy fel nem kelhetnek? Ha elfordulnak, nem fordulhatnak-e vissza?”

Ebben a vallásos összefüggésben keresi Eliot az újramegtérés, újrafordulás fogalmát, és Lancelot Andrewesban a prédikátor stílusának olyan aspektusait emeli ki, amelyek hatásai közvetlenül megtalálhatók költeményében: „És akkor, a rövid mondatok sorozata után – senki sem nagyobb mestere a rövid mondatoknak, mint Andrewes –, amelyben az a cél, hogy a pontos értelmet megtalálja és életre keltse, enyhén, de kielégítő módon megváltoztatja a ritmust a nagyobb összefüggésben (...) ez a rendkívüli próza, amely ismétlődni és egy helyben állni látszik, de ennek ellenére a legszándékosabb módon halad...”

A költemény ellentmondásra épül: a megtérésről szól, és ugyanakkor azt mondja, hogy nem remél megtérni. További ellentmondások során az cseng ki

belőle, hogy a megtérés ideális cél, és végül az a fájdalmas felfedezés vezet el a megtéréshez, hogy az elérhetetlen.

A versben Eliot gyerekkorába visszatérő biográfiai referenciák is vannak. A *Mert nem remélek megfordulni újra* egyik kéziratára ezt a címet írta: „A feldélzetben Natchezhoz, Kairóhoz és St. Louishoz”, amely egy népszerű dal címe, és St. Louis, Missouri volt Eliot születési helye és gyerekkorának otthona.

Sorok jegyzéke:

Cím: A keresztény naptárban a negyvennapos böjt és megbánás első napja. Ezt az időt töltötte Krisztus a pusztában, ahol megkísértette a sátán (Máté IV. 1–11, Lukács IV. 1–13). A keresztények ekkor fordulnak el a világtól az Isten felé.

1. sor: *“Because I do not hope to turn again”, „Mert nem remélek fordulni újra”*
A *„Perch’io non spero di tornar già mai”* fordítása. Ez a *Ballada* első sora, amelyet a provánszi költő: Guido Cavalcanti írt száműzetésben Saranzában. A *„fordulni”* szó jelentőségéről Eliot költeményében lásd feljebb, különösen XVI. századi összefüggésben, Lancelot Andrewes-szal kapcsolatban. Istenhez fordulni azt jelenti, hogy megtérni.

4. sor: *“Desiring this man’s gift and that man’s scope”, „Kívánni ennek hajlamát és annak érdemét”*

Shakespeare XXIX. szonettje egyik változatának egy sora: *“Desiring this man’s art and that man’s scope.”* A költő fájdalmát írja le egyedüllétében, amely szerelmének gondolatára örömmé változik.

6. sor: *“(Why should the aged eagle stretch its wings?)”, „(Szárnyait az agg sas miért nyújtogatná?)”*

„Agg sas”: CIII. zsoltár 5. sora: *„és megújul a te ifjúságod, mint a sasé”*. Középkori keresztény mitológia szerint öregkorában a sas megújíthatja ifjúságát a nap fényében egy forrás vizében. Ez szimbolizálja a keresztség által az Istenhez fordulásban rejlő szellemi megújulást. Dante a Pokol IV. énekében az ókor meg nem keresztelt költőiről – Homérosz és mások – így ír:

*„Így láttam iskoláját összegyűlve
a legmagasabb ének mesterének,
ki többi felett sasként száll, repülve.”*

10. sor: *“The infirm glory of the positive hour”, „A pozitív óra állhatatlan glóriáját”*

“infirm glory”: *„állhatatlan glóriáját”*. Lehet, hogy a kifejezés Virginia Woolf Night and Day című regényéből ered, ahol a szerzőnő ezzel a kifejezéssel utal félig ironikusan az öregedő, valaha híres költőkre, írókra, szépasszonyokra és megkülönböztetett személyekre. Lásd ugyancsak Shakespeare ismert sorát a *Két úr Veronából* drámában: *“The uncertain glory of an April day”*.

14–15. sor: *“Because I cannot drink / There, where trees flower, and springs flow, for there is nothing again”, „ Mert nem ihatok / Ott, hol fák virágzanak és ér fakad, mert ott nincsen semmi már”*

A bibliában ez a szimbólum szellemi táplálékot jelent.

16–25. sor: "Because I know that time is always time / And place is always and only place / And what is actual is actual only for one time / And only for one place / I rejoice that things are as they are and / I renounce the blessed face / And renounce the voice / Because I cannot hope to turn again / Consequently I rejoice, having to construct something / Upon which to rejoice", „Mert tudom, hogy az idő mindig idő / És a hely kell hogy csak hely legyen / És ami aktuális, aktuális csak egy időn / És csak egy helyen / Örvendek, hogy a dolgok vannak, ahogy vannak / Lemondok az áldott arcról / Lemondok a szóról / Mert fordulni nem remélhetek / Következésésképen örvendek, kényszerülve, hogy megalkossak valamit, / Aminek örvendhetek"

Csak abban lehetünk biztosak, ami a jelenben, itt és most van, ezért nehéz hinni, a vallásos hit biztonságával. Helyette spekulatív módon megalkot valamit, aminek örvendhet. Az utolsó két sor nehézkesen intellektuális.

26. sor: "And I pray to God to have mercy upon us", „És kérem az Istent könyörölgjön mirajtunk"

VI. zsoltár, 3. sor: „Könyörölg rajtam Uram,...” A *Hamvazószerda* egyik zsoltára, de a kifejezés többször visszatér a bibliában.

32. sor: "For what is done, not to be done again", „Azért, hogy ami történt, ne történjen meg újra"

"When thou hast done, thou hast not done", John Donne versében: A *Hymn to God the Father*ben található ez a sor, amelyben ismételten mondja, hogy amit megtett az Úr, még nem tette meg, és ezzel tartja fenn tovább a feszültséget egy végső megbocsájtás felé. A *Hamvazószerda* is a bűnök bocsánatáról szól.

33. sor: "May the judgement not be too heavy upon us", „Legyen az ítélet nem túl kemény mirajtunk"

Utalás a Paradicsomkertből való kiűzetésre: a kemény ítéletre.

35. sor: "But merely vans to beat the air", „Csak lapátok és a levegőt kavarják" A „vans” szó több jelentéssel bírhat: jelenthet egyszerűen szárnyakat, de Eliot arra használja a szót, hogy az előbbi sorban írt szárnyakat lecserélje vele. A következő két sor összefüggésében jelentheti a cséphadaró lapátját, amellyel különválasztották a magot a pernyétől, továbbá jelentheti a szélmalom lapátjait is, mert azok is kavarják a levegőt. De van valami bénaság is a jelentésben: „merely vans”, és a magyar „csak lapátok” kifejezés így is alkalmas.

39. sor: "Teach us to sit still.", „Taníts meg ülni csendben."

A 46. zsoltár, 11. sor: "Be still and know that I am God." Ugyancsak "All the troubles of man come from his not knowing how to sit still", más szóval, nem képes nyugalmat találni. Pascal (1623–62) művét: *Pensées*, jól ismerte Eliot, és bevezetőt írt egy 1931-es kiadáshoz. A spanyol misztikus Keresztelő Szent János szerint ez volt az Istenhez való előkészület passzív módja.

40–41. sor: "Pray for us sinners now and at the hour of our death / Pray for us now and at the hour of our death.", „Imádkozzál érettünk bűnösökért most és halálunk óráján / Imádkozzál érettünk most és halálunk óráján."

Az Üdvözlégység Mária utolsó sora, kérvén a Szűzanyát, járjon közbe lelki segítséggel a bűnös emberiség érdekében.

II.

Amikor ezt a részt külön versként kiadta a *Saturday Review of Literature* 1927. december 10-i számában, a *Salutation: Üdvözlés* címet adta neki. Beatrice ezzel az üdvözléssel köszönti Dantét a *Vita Nuova* III-ban: a Lady „köszönti a költőt oly erényes üdvözléssel, hogy úgy gondoltam, az áldás világát látom”, és mélyen hatott rá az élet három forrása: a szív, az agy és a máj. Amikor a költő lelki egyensúlya megbomlik, önbizalma eloszlik, felszabadul a növekedés energiája. Ide csatlakozik a száraz csontok regéje Ezekielnél (lásd a jegyzetben a 43–7. sort) és Nathaniel Wanley atya (1634–1680) gondolatai Nagypénteken a lábak és a karok részleges feltámadásáról (lásd a 45–7. sort), amelyeket Eliot idézett a *The Times Literary Supplement* 1925. december 31-i számában.

42. sor: „Lady”: a 49–51. sorban megkülönbözteti a Szűz Máriától, valószínű Dante Beatricéje, a Paradicsomban Mária kísérete, és aki segítette a költőt az üdvözülés útján. „Leopards”: párducoknak hívják az Isten pusztító küldötteit Jeremiás VI, 6-ban és Hózeás XIII, 7-ben. A sor sok gondolatot szült. Amikor 1929-ben Eliotot megkérdezték, mit jelent, úgy válaszolt, hogy „azt jelenti”, és ezután idézte a sort megjegyzés nélkül. Valami magyarázatot találunk Dantéban, ahol Eliot azt javasolja, hogy „amikor az *Inferno* első cantóját olvassuk, ne aggódjunk azon, hogy mit jelent a Párduc, az Oroszlán, a Nöstény farkas. Tényleg jobb, ha az elején nem tudjuk vagy nem törődünk vele, mit jelent.” Egyesek szerint az *Inferno*-ban a Párduc világi élvezetet szimbolizál, de a vers 1932-es bemutatóján Eliot azt mondta, hogy a három Párduc „a világ, a test, és az ördög”. T. S. Matthews szerint: *Great Tom* (1973), amikor Eliot ezt a női egyetemi hallgatóknak mondta, alattomos viccnek szánta.

„juniper tree”: „platánfa” Éliás bibliai történetében Jezabel halállal fenyegette. Ő a pusztába menekült, és egy platánfa árnyéka alatt kérte az Istent, hogy vegye el az életét. Isten ehelyett élelmet küldött nekik (lásd Királyok I. könyve, XIX, 1–8.).

Lásd ugyancsak a Grimm testvérek meséjét: *A Platánfa*, amelyben egy meggyilkolt gyerek csontjai életre kelnek a fa alatt. Eliotnál megjelenik a csontok egyesülése a 92. sorban.

42–50. sor: Lásd a II. részhez tartozó bevezetést.

46–47. sor: „In the hollow round of my skull. And God said / Shall these bones live? Shall these / Bones live?...”, „Koponyám kemény üregében. És az Úr szólt / Éljenek e csontok? Éljenek / E csontok?”

Ezekiel látomása, amelyben az Isten megjósolja választott népének, az Izraelitáknak szellemi megújulását: „és monda nékem: Embernek Fia! Vajon megélednek-e ezek a tetemek? (...) és monda nékem: prófétálj e tetemek felől és monddad nekik: ti elszáradt tetemek, halljátok meg az Úr beszédét” (Ezekiel XXXVII, 1–10.). Eliot nem idézi pontosan sem a James-bibliát, sem a modern fordítást. Így én sem idézem pontosan a Károlit, inkább Eliotot fordítom, aki tetem helyett csontokról ír, és ezt a szót használja máshol is a versben.

48. sor: „chirping”, „cincogva”. Lucien Lévy-Bruhl francia antropológus szerint, aki tanulmányozta Eliotot, primitív emberek a tücsök cincogását esőért való könyörgésnek értelmezték.

52. sor: "We shine with brightness. And I who am here dissembled," „Mi fényben ragyogunk. És én, aki itt oszladozom,”

„dissembled”: „rejtőzködve”, de ugyancsak jelentheti azt, amit a „dismembered”: „széttépve” szó fejez ki, mert az „assembled–dissembled” ellentétben az előbbi azt jelenti, hogy összejönni, összeállni, és így a „dissembled” ennek valahogyan az ellentétét jelenti. Az „oszladozom” nem igazán jó fordítás, de talán kifejez valamit az eredetiből.

53. sor: "Proffer my deeds to oblivion, and my love", „Ajánlom tetteim a feledésnek és szerelmemet”

Ellentétben a bibliai gondolattal, hogy mi ajánlunk alamizsnát, hogy az Isten jót gondoljon felőlünk, mint Apostolok Cselekedetei X, 4.: „A te könyörgéseid és alamizsnáid felmentek Isten elébe emlékezetnek okáért.” Shakespeare is játszik a gondolattal: *Troilus és Cressida* III, 3.: "Time hath my lord, a wallet at his back, / Wherein he puts alms for oblivion." Pusztító erő van Shakespeare „oblivion”-jában: „feledés” a *III. Richardban* III, 7: "In the swallowing gulf / Of dark forgetfulness and deep oblivion." Mindezek megjelennek Eliotnál a szó használatában.

54. sor: "To the posterity of the desert and the fruit of the gourd.", „A sivatagi utókornak és a tök gyümölcsének.”

A töknek van gyümölcse, de úgy tűnik, hogy Eliot Jónás IV, 6–8-ra utal, ahol az Isten futótököt ültetett, hogy megvédje Jónást a nap sugaraitól, majd férget tett bele, hogy elpusztítsa azt, így kiteve Jónást a nap és a szél kegyeinek. A gyümölcstelenségnek és a pusztulásnak ez a képe egybehangzik korábbi sorokkal, mert a sivatag a terméketlenség képe, nem terem leszármazottat vagy utókort, és a feledékenységnak ajánlott tettek elvesznek az emberiség történelmében.

62–64. sor: "Thus devoted, concentrated in purpose. And God said / Prophecy to the wind, to the wind only for only / The wind will listen.", „Így híven, szándékba sűrítve. És az Úr szólt / Jövedölj a szélnek, egyedül csak a szélnek, mert / Egyedül csak a szél figyel.”

Ezekiel XXXVII, 9. A csontok völgyében: „Prophecy unto the wind, prophecy, son of man, and say to the wind, thus saith the Lord God; come from the four winds, o breath, and breathe upon those slain, that they may live.” Eliot a James-bibliát idézi, a Károli-fordítás más, ott az angol „wind” helyében a „lélek” szó áll. Eliotot követem, mert a „wind” szót szélnek kell fordítani, hogy Eliot mondanivalója kijöjjön.

64. sor: "...And the bones sang chirping", „...És a csontok cincogva énekeltek” „bones sang”, lásd LI. zsoltár (hamvazószerdán éneklük): „Hallass örömet és vigasságot velem, hogy örvendezzenek csontjaim, amelyeket összetörtél.” Ez visszatér a 89. sorban.

65. sor: "With the burden of the grasshopper, saying", „A sáska terhével, mondván”

„The burden of the grasshopper” utalás a Prédikátor Könyve XII, Károli fordításában 7. sor, a James- és a modern angol fordításokban 5. sor: „a sáska nehezen vonszolja magát”.

66–68. sor: *"Lady of silences / Calm and distressed / Torn and most whole", „Hallgatás asszonya, / Hűvös és szenvedő / Tépett, legegészebb"*

A római katolikus litánia a Szűz Máriához – a nyilvános hódolat egyik formája – áll ilyen sorokból, amelyeket Eliot ellentétpárokba rendezett, egyesek szerint Mária mint szűz és anya ellentétének kifejezésére. Szerintem mélyebb oka van, mert az ellentétek a vers lényegét képezik, a „fordulás”-ban is ez van, a „bánni, nem bánni”-ban, a „haszon és veszteség”-ben és a „feszülő idő élet és halál között”-ben is. Mintha a földi élet ellentétek közti feszültség pillanata lenne. Az egész vers témája, a megtérés is úgy valósul meg, hogy az ember rádöbben a megtérés elérhetetlenségére.

69–70. sor: *"Rose of memory / Rose of forgetfulness", „Emlék rózsája / Feledés rózsája"*

„Rose”: Máriára mint rózsára utalás történik a litániában. Ugyancsak lásd Szent Bernátnak a Szűzhöz intézett imádságában: „a rózsza, amelyben az Isten világa testté változott”.

72. sor: *"Exhausted and life-giving / Worried reposeful", „Kimerült, életadó / Aggódó, elmélyült"*

Ezek az ellentétes tulajdonságok megtalálhatók Ézsaiás XXXV, 1: „Örvend a pusztá és a kietlen hely, örül a pusztaság és virul mint őszike.” Károlinál az „őszike” valószínűleg rózsát jelent.

77–80. sor: *"Terminate torment / Of love unsatisfied / The greater torment / Of love satisfied", „Kielégületlen szerelmek / Kimért kínja / És kielégült szerelmek / Nagyobb kínja"*

Itt megint az ellentétekkel ábrázolja a helyzet reménytelenségét. William Epon szerint, akivel Eliot megbeszélte ezt a verset, saját házasságának élményeire hivatkozik.

91. sor: *"Under a tree in the cool of the day, with the blessing of sand," / „A fa alatt a nap hűvösén, a homoktól áldva,"*

Mózes I. könyve, III, 8. „És meghallák az Úristen szavát, aki a hűvös alkonyatkor a kertben jár vala, és elrejtőzék az ember és az ő felesége az Úristen elől a kert fái között.”

93–95. sor: *"...This is the land which ye / Shall divide by lot. And neither division nor unity / Matters. This is the land. We have our inheritance.", „...Ez az a föld, amely / Sors szerint osztassék. Sem különbség, sem egység / Nem számít. Ez az a föld. Megvan örökségünk."*

„Ez a föld, melyet sorsvetéssel örökségül elosztatok Izráel nemzetségei közt, és ezek azoknak részei, ezt mondja az Úristen.” (Ezekiel XLVIII, 29.), a prófétát látomásában így utasítja az Isten. XXXVII, 15–22, 37-ben az Isten utasítja Eze-kielt, hogy egyesítse József és Júda törzsét.

III.

Ez a rész először mint külön vers jelent meg a Commersben 1929 őszén 'Som de L'Escalina' címmel. Dante, *Purgatorio* XXVI, 145–148: „Ara vos prec, per aquella valor / que vos guida al som de l'escalina, / sovegna vos a temps de ma dolor.” – „S eltűnt, mint kit a láng tisztulni hína.” Babits nem fordította le az első három sort, egy lehetséges fordítás: „És így imádkozom, hogy azon erényed által, amely a legfelső lépcsőre visz, ha itt az idő, emlékezz fájdalmamra.” Ahogy Dante a Purgatórium hegyét mássza, megszólítja őt Arnaut Daniel, a XII. századi trubadúr, itt provánszi anyanyelvén szólva, aki most az élvezetet keresőnek kijáró tűzben tisztul a Purgatóriumban. Eliot írt arról, hogy Dante szerint a lelkek azért szenvednek a Purgatóriumban, mert szenvedni kívánnak a megtisztulásért, és így szenvedésükben remény van. Dante ebben a részben a történelmi Arnaut Danielre utal, a nagy trubadúrra, aki Oroszlánszívű Richárd barátja volt, és ezzel felidézi a ragyogó provánszi civilizációt és azok énekeseit, akik a romance legendákkal gazdagították a világot. Így szimbolikusan a tűz őselemnek keresztény értelmezését adja, és egyúttal emlékeztet a bujaság megtisztító büntetésére. Eliot többször utal erre az énekre.

A lépcső mindegyik állomása a szellemi küzdelem egy meghatározott szintjét jelenti. Eliotnál három szint van, ugyanúgy, ahogy Dante Purgatórium hegyén is. A hegy lábánál szenvednek azok, akik eltorzították a szeretetet, akik ördögi dolgokat szerettek Isten helyett, akiknek önelégült büszkesége elzárta őket Istentől. Egy fokkal magasabban találhatók azok, akiknek Isten iránti szeretete hiányos, és még magasabban azok, akik a legkevésbé bűnösök, akik nagyon szerettek olyan dolgokat, amelyeket csak másodsorban kellene szeretni, idetartozik az érzékiség és a bujaság. Eliot a harmadik lépcsővel kapcsolatban utal az ablakra, amely „ívelt, mint a füge gyümölcse”. Így Eliot utal egy fejlett és kidolgozott filozófiai és vallásos rendszerre, tehát a személyes szint fölé emel, és a költemény univerzális jelentőséget nyer.

96., 102., 107. sor: „At the first turning of the second stair”, „A második lépcsőn, az első kanyarban” ... „At the second turning of the second stair”, „A második lépcső második fordulóján” ... „At the first turning of the third stair”, „A harmadik lépcső első fordulóján”

Lehet, hogy Eliot azokra a „fordulókra” utal, amelyek a Lancelot Andrewes megbánásról szóló prédikációban találhatók, s 1619 hamvazószerdáján mondott el. Eszerint két fordulóra van szükség a megtéréshez, egy előretekint az Istenre, a másik pedig visszatekint a múlt bűneire.

99. sor: „Under the vapour in the fetid air”, „A nehéz levegőn párologva”

Dante élménye, amikor fölébred az *Inferno* harmadik körében, a mohóság helyén, a büntetés többek között a földből kiáradó undorító szag. VI, 12: „S mindent rohaszt, ahol leér a rögre.”

100–101. sor: „Struggling with the devil of the stairs who wears / The deceitful face of hope and of despair.”, „Küzdvé a lépcső ördögével, akit burkolva / A kétség és remény csalóka képe takarta.”

Eliot itt Pascal démonára utal: „a kételkedés démona, amely elválaszthatatlan a hit szellemétől, és amely megnehezíti a hitet”, amint a *Pensées* bevezetőjében írja.

108. sor: "slotted window", „csapóablak”. Nem világos, hogy pontosan milyen ablakra gondolt. Stephenson szerint az az ablakrész, amelyen keresztül nyilatokat lehetett kilőni a várból.

117–119. sor: "Lord, I am not worthy", „Uram, nem vagyok méltó” ... "Lord, I am not worthy / but speak the word only.", „Uram nem vagyok méltó / Hanem csak egy szóval mond.”

Ezek a részletek Máté VIII, 8-ból valók. „Uram, nem vagyok méltó, hogy az én hajlékomba jöjj, hanem csak szólj egy szót és meggyógyul az én szolgám.” A kappernaumi százados szavai ezek, akinek a szolgája beteg volt. Kérte Krisztust, hogy gyógyítsa meg, és erőt tulajdonított neki, hogy ezt távolról is megteheti, anélkül hogy a házába menne. Krisztus rámutatott a százados hitére.

IV.

Ebben a részben sokszor utal Eliot a *Purgatórium* utolsó énekeire, ahol Dante elér a Purgatórium hegy tetejére, betér a földi Paradicsomba, és meglátja Beatricét, földi szerelmét mint az isteni szépség képét, emlékeztetvén őt bűnös múltjára.

120. sor: "violet", „viola”, a bűnhődés liturgikus színe.

123. sor: "Going in white and blue, in Mary's colour", „Fehérben és kékben járván, Mária színeiben,”

Az áldott Szűz Mária liturgikus színei.

125. sor: „eternal dolor”, „végtelen fájdalom”. Dante *Infernó*jában „Eterno Dolore”, felírás a pokol kapuján.

127–8. sor: "Who then made strong the fountains and made fresh the springs / Made cool the dry rock and made firm the sand", „Hát ki tölté meg a kutakat és frissíté a forrásokat / Hüssé a száraz sziklát és szilárddá a homokot”

Ezek a sorok Baudelaire-re emlékeztetnek: „a sziklából vizet fakaszt és a sivatag kivirágzik”, A vándorcigányok versében, ahol a föld istennője, Cybele így könnyíti a cigányok földi útját.

128. sor: "larkspur": szarkaláb

130. sor: "Sovegna vos", „emlékezz rám”

Ahogy Arnaut Daniel mondja Dantének, kéri, hogy emlékezzen, amikor a földre visszatér, Daniel bujaságért való szenvedéseire. A mondat ugyancsak megtalálható a *Hamlet*-ben, amikor a halott apa szelleme beszél a fiához: "remember me".

137–8. sor: "...Redeem / The time. Redeem / The unread vision in the higher dream", „...Váltsd meg / Az időt. Váltsd meg / A nagyobb álomban a rejtett képet” "redeem the time": váltsd meg az időt. Ez a kifejezés többször megjelenik a Bibliában, Szent Pál leveleiben, és azt jelenti, hogy az életet keresztény módon kell élni.

140. sor: "While jewelled unicorns draw by the gilded hearse.", „Míg ékszeres unikornok húzzák a gyémántravatalt.”

"Unicorn", "hearse": „unikornis”, „ravatal”, emlékeztet Conrad Aikennek 1918-ban megjelent versére: *Sendlin*, amelyben megjelennek az unikornisok és a ravatal is. Sendlin gondolkodik: „Az ott a gyerekkorom?”, kérdezi, „Rava-

talba zárva szalad el előttem?” Így Aiken és Dante együtt jelenik meg. Eliot utalt Sendlinre 1919-ben Conrad Aiken műveiről írt recenziójában.

141. sor: *“The silent sister veiled in white and blue”, „A néma nővér, fehér és kék fátyolban”*

“veiled”: „fátyolban”, Beatrice fátyolban jelenik meg, mielőtt Dante megláthatja arcának isteni szépségét (*Purgatórium* XXX, 31.), lásd ugyancsak a 138., 172., 177. sorokat.

142. sor: *“Between the yews...”, „A tiszafák között...”*

“yewes”: „tiszafák”. A szimbólikus értelmezéssel kapcsolatban nincs egyetértés, Eliot egyszer megjegyezte, hogy talán a tiszafa nem jelent annyit, amennyit egyesek feltételeznek.

142–3. sor: *“...behind the garden god, / Whose flute is breathless, bent her head and signed but spoke no word”, „...a kertitündér mögött, / Ki fulladón furulyál, bólintott és intett, de nem beszélt.”*

Pánra való utalás a furulyájával, a juhászok és vadászok görög istenére.

144–177. sor: Dante utal a madár énekére és a szél dalára a fák között, ahogy belép a Paradicsomkertbe, *Purgatórium* XXVIII.

148. sor: *“And after this our exile”, „És e száműzetésünk után”*

Egyesek szerint ez a fordulópont a költeményben. A sor maga egy kifejezés a *Salve Regina* imádságból, amely a katolikus misét követi. Az idevonatkozó sorok a következők: „Te rád emeljük tekintetünket gyászolván, könnyezvén itt a siralomvölgyében, fordítsd tehát fenséges, könyörületes tekintetedet reánk, és e száműzetésünk után, mutasd meg nekünk méhed áldott gyümölcsét, Jézust.” Az összefüggésből következik, hogy a költeménynek ez a sora egyrészt a látomásból visszafordít az életbe, másrészt az életből újra vissza a látomásba, és így kifejezésre jut a fordulás, aminek olyan fontos szerepe van a költeményben.

V.

149–157. sor: *“If the lost word is lost, is the spent word is spent / If the unheard, unspoken / Word is unspoken, unheard; / Still is the unspoken word, the Word unheard, / The Word without a word, the Word within / The world and for the world; / And the light shone in darkness and / Against the World the unstilled world still whirled / About the centre of the silent Word.”*, „Ha a vesztett szó elvesztett, ha a használt szó elhasznált / Ha a nem hallott, ki nem mondott / Szó ki nem mondott, nem hallott; / Néma a ki nem mondott szó, a nem hallott Szó, / A szó nélküli Szó, a Szó belül / A világon és a világért; / És a fény világított az éjben és / Ellenében a Világnak a csendetlen világ csak világlott / A néma Szó világa körül.”

“word/Word/world/World”: „szó, Szó, világ, Világ”. Ez a konfiguráció a verbális képekre utal, amelyeket Lancelot Andrewes az 1618-as Krisztus születése miséiben alkalmazott. Andrewes is és Eliot is használja a „szót” az eredeti görög értelmében, mint „logosz”, ugyanúgy, ahogy János Evangéliumában is I, 1, Károli fordításában: „Kezdetben vala az ige, és az ige az Istennél volt, és az Isten volt az ige.” De az eredetinek a pontos fordítása: „Kezdetben vala a szó, és a szó az Istennél volt, és az Isten volt a szó.”

153. sor: „a szó nélküli szó” Andrewsnál található, amikor a „verbum infans” csodájára utal, amely a szó nélküli szó megszületve a kisdéd Jézussal.

156–157. sor: „world-whirled”: „világ viharzott”. Alliteráció, valószínű Sir John Davies (1565–1618) *Orchestra* című írásának 34. részéből: „Íme a világ, ahogy viharzik körben, és amiért úgy viharzik, ez a neve.” Dante *Isteni színjátékának* záró sorai: „Csüggedtem volna, lankadt képzelettel / De folyton-gyors kerékként forgatott / Vágyat és célt bennem a Szeretet, mely / Mozgat napot és minden csillagot.” Babits a „forgatott” szót használja.

158. sor: „Oh, my people, what have I done unto thee.”, „Én népem, ellened-re mit vétettem.”

Mikeás VI, 3. Az Úr kiált népéhez, mert elhagyták az igaz hit útját. A szavak megismétlődnek a római katolikusok nagypénteki miséjében, amikor Krisztus a keresztről így szól a néphez: „Én népem, ellenedre mit vétettem? Mert kivettelek benneteket Egyiptomból, keresztre feszítettétek a Megváltótok.”

168–185. sor: A megbánás problémáiról ír, utalva a sivataggá vált Paradicsomkertre, ahol most is, újból és újból elkövetjük a bűnt, és tagadjuk és magyarázunk és köpködjük szánkából a fonnyadt almamagot. A fátyolos nővér, akinek a segítségét kéri Eliot, nyilván Beatrice, lásd a 120–129. sorokat.

VI.

191. sor: „Bless me father”, „Áldj meg atyám”

Áldj meg, Atyám, mert vétkeztem..., ezzel indul a gyónás szentsége.

191–203. sor: Úgy tűnik, hogy itt Eliot a gyerekkori New England-i partok emlékeit idézi.

192. sor: „wide window”: „széles ablak”, Elioték tengerre néző víkendházában volt ilyen Gloucesterben, Cape Annben, Massachusettsben, ahonnan látni lehetett a gránitpartokat.

193. sor: „sárga tengeren szálló fehér vitorlák” Tennyson *Királyidilljei* (1859) egyikéből, az 'Elaine'-ből. A gloucesteri kikötő a vitorlázás egyik központja volt, nyilván sok fehér vitorlával.

196. sor: „lilak”: „liliom”, még mindig nő az Eliot-ház kertjében.

197. sor: „quickens”: „éled”, a Bibliában szellemi éledést jelent.

198. sor: „golden rod”: „aranyvessző”, hosszú szárú sárga virág, innen a neve, Észak-Amerikában nő, és megtalálható Cape Ann gránitpartjai körül. A *This American World* 1928-as számában Eliot előszót írt, amelyben utal a New England-i aranyvesszőre.

202. sor: „And blind eye creates / The empty forms between the ivory gates”, „És vak szem kreál / Üres formákat az elefántcsont kapuknál”

Hamis és megtévesztő álmok szállnak ki az alvilág elefántcsont kapuján útban a föld felé (Vergilius, *Aeneis*, VI.).

193–204. sor: A megbánás utáni visszatérés a földre, ahogyan Eliot visszatér gyerekkorának boldogabb partjaira, ahol újraéled a remény. Eliotot érdekelte a pszichoanalízis – lásd a *Cocktail Party* című darabját –, és tudta, hogy a gyerekkor az élet kimeríthetetlen forrása. Ugyancsak: Máté XVIII. 3, Márk X. 15 és Lukács XVIII. 17, „hacsak olyanok nem lesztek, mint a kis gyermekek, semmiképpen nem mentek be a mennyeknek országába.”

208–9. sor: *“But when the voices shaken from the yew-tree drift away / Let the other yew be shaken and reply.”*, *„De ha a tiszafáról hulló hangok elhalódnak / Szóljon a másik tiszafa és feleljen.”*

“other yew”: „másik tiszafa”, mert a halhatatlanság fája is, ugyanúgy, ahogy a halálé.

210. sor: Ettől a sortól kezdve Mária és Beatrice képe összemosódik.

214–15. sor: *“Our peace in His will / And even among these rocks”, „Békénk az ő kezében / És még e sziklák között is”*

Piccarda szavai Dantéhoz a *Paradicsom* III, 85–8-ban.

„Ki akaratját akartatja velünk, / és akaratja: békénk. Tengerárnak / képzeld, amelyben mind, mit ő teremt / s természet alkot, megnyugodni szállnak.”

Eliot így írt erről 1927-ben: „Dante mondatát szó szerint igaznak látom. És bevallom, hogy sokkal szebb számomra most, amikor személyes tapasztalataim mélyebb értelmet adnak neki, mint amikor először olvastam.”

216–217. sor: *“Sister, mother / And spirit of the river, spirit of the sea”, „Nővér, anya / A folyó szelleme és a tenger szelleme”*

Az egyik római katolikus litániában Máriát úgy szólítják, hogy „Stella Maris” (a tenger csillaga).

218. sor: *“Suffer me not to be separated”, „Ne engedd, hogy tőled elszakadjak”*
“Suffer me not to be separated from thee”: „Ne engedd, hogy elszakadjak tőled”. Egy sor a „Krisztus Lelke” katolikus himnuszból.

219. sor: *“And let my cry come unto Thee.”*, *„És halld meg az én kiáltásom.”*
A katolikus misében ez a válasz a pap szavaira, amikor azt mondja: „Uram, hallgasd meg könyörgésünket.” A 102. zsoltár 2. sora: „Uram, hallgasd meg az én imádságomat, és kiáltásom jusson el tehozzád!”

Referencia:

Biblia, Károli Gáspár fordítása

Dante A. (1968): *Isteni színjáték*, Babits Mihály fordítása, Európa, Budapest

Eliot T. S. (1959): *Collected Poems 1909–1935*, Faber and Faber, London

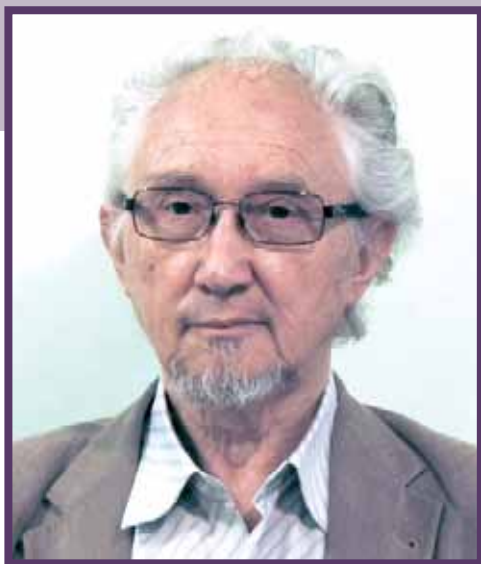
Gardner H. (1949): *The Art of T. S. Eliot*, Cresset Press, London
Holy Bible, King James Version

Southam B. C. (1968): *A Student's Guide to the Selected Poems of T. S. Eliot*, Faber and Faber, London

Williamson G. (1955): *A Reader's Guide to T. S. Eliot: a poem-by-poem analysis*, Thames and Hudson, New York

TS. Eliot a XX. század közepének legbefolyásosabb angol költője volt. Klasszikus műveltségét kora modern irányzataival kombinálta, ezzel gondolkodásra készítette a konzervatívokat és felkeltette a fiatalok érdeklődését. A nyugat-európai költészetre gyakorolt hatását a mai napig követni lehet.

Ormay Tom (1934) – pszichológus, filozófus, műfordító. 44 évet élt Angliában. Magyarul és angolul ír.

„Londonban voltam diák az 1960-as években, akkor gyakran idéztük Eliotot. Kulturált szkepticizmusa tetszett nekünk. Canettivel, az *Auto-da-Fé* szerzőjével többször találkoztam a *Witch's Cauldron*-ban, az egyik irodalmi kávézóban, ő hívta fel a figyelmemet Eliot *Hamvazószerda* című versére. Így kezdődött.” (Ormay Tom)

Napkút Kiadó Kft.
1043 Budapest, Tavasz u. 4.
Telefon: (1) 225-3474
Mobil: (70) 617-8231
E-mail: napkut@gmail.com
Honlap: www.napkut.hu

Felelős kiadó: Szondi György
Szöveggondozó: Kovács Ildikó
Tördelőszerkesztő: Szondi Bence
ISSN 1787-6877
ISBN 978 963 263 348 0